

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Emma Persson

Omfattningsvillkor i konsumentförsäkringar

Examensarbete
20 poäng

Handledare: Eva Lindell-Frantz

Ämnesområde: Försäkringsrätt

Termin: VT 2007

Innehåll

SUMMARY	1
SAMMANFATTNING	2
FÖRKORTNINGAR	3
1 INLEDNING	4
1.1 Syfte och problemformulering	4
1.2 Avgränsningar	5
1.3 Metod och material	5
1.4 Disposition	6
1.5 Några centrala begrepp	7
2 BAKGRUND	8
2.1 Allmänt	8
2.2 Historik – Konsumentskyddets utveckling	8
2.2.1 Lag (1927:77) om försäkringsavtal	8
2.2.2 36 § AvtL och dess föregångare i 8 § SkbrL	9
2.2.3 Konsumentförsäkringslagen (1980:38)	10
2.2.4 Lag (1994:1512) om avtalsvillkor i konsumentförhållanden	12
2.2.5 Ändringar i försäkringsrörelselagen (1982:713)	13
2.2.6 Försäkringsavtalslagen (2005:104)	14
2.3 Försäkringsavtalets särdrag	15
2.3.1 Inledning	15
2.3.2 Försäkringsavtalets syfte och innehåll	15
2.3.3 Förhållandet mellan avtalsparterna	16
2.3.4 Påföljderna	16
2.4 Sammanfattning	17
3 TOLKNING AV FÖRSÄKRINGSAVTAL	18
3.1 Allmänt	18
3.2 Objektiv tolkning	19

3.2.1	Omständigheter av betydelse vid tolkning av försäkringsavtal	19
3.2.2	Oklarhetsregeln	21
3.2.3	Övrigt	24
3.3	Sammanfattning	24
4	BIFÖRPLIKTELSENA I 4 KAP. FAL	25
4.1	Allmänt	25
4.2	Upplyningsplikt	25
4.3	Anmälningsplikt vid riskökning	26
4.4	Framkallande av försäkringsfall	27
4.5	Säkerhetsföreskrifter	28
4.6	Räddningsplikt	28
4.7	Sammanfattning	29
5	OMFATTNINGSVILLKOR OCH KRINGGÅENDE AV BIFÖRPLIKTELSEREGLERNA	30
5.1	Allmänt	30
5.2	Bestämmelsen i 4 kap. 11 § FAL	31
5.2.1	Inledning	31
5.2.2	Förarbetena	31
5.2.2.1	Villkor som omfattas av 4 kap. 11 § FAL	32
5.2.2.2	Villkor som inte omfattas av 4 kap. 11 § FAL	33
5.3	Diskussionen i doktrinen	34
5.3.1	Inledning	34
5.3.2	Diskussionen innan FAL	34
5.3.2.1	Folke Schmidt	34
5.3.2.2	Jan Hellner	35
5.3.2.2.1	Kommentarer	35
5.3.2.2.2	Behandlade villkor	36
5.3.3	Diskussionen efter FAL	37
5.3.3.1	Bertil Bengtsson	37
5.3.3.1.1	Kommentarer	37
5.3.3.1.2	Behandlade villkor	38
5.3.3.2	Erland Strömbäck	40
5.4	Sammanfattning och kommentarer	41
6	PRAXIS – OMFATTNINGSVILLKOR OCH VILLKORSTOLKNING	43

6.1 Allmänt	43
6.2 De allmänna domstolarna	43
6.2.1 Omfattningsvillkor	43
6.2.2 Villkorstolkning	44
6.3 Allmänna reklamationsnämnden	46
6.3.1 Omfattningsvillkor	46
6.3.2 Villkorstolkning	47
6.4 Sammanfattning	48
7 ANALYS OCH SLUTSATSER	50
7.1 Allmänt	50
7.2 Diskussion och analys	50
7.2.1 Inledning	50
7.2.2 Villkor som omfattas av 4 kap. 11 § FAL	50
7.2.3 Införandet av regeln i 4 kap. 11 § FAL och rättsläget idag	54
7.3 Sammanfattning och avslutande kommentarer	56
KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	57
RÄTTSFALLSFÖRTECKNING	60

Summary

As a general rule consumers effect insurances because they want to protect themselves against unforeseen incidents which would adversely affect their economy. Insurances are therefore important in today's society out of a social point of view in that they give economical safety to the insurants. In a contractual relationship between an insurance company and a consumer there is an imbalance which is established through the advantage of the insurance companies concerning the insurances and their content. The legislator has observed this imbalance between the parties over the years and there have been a lot of compulsory rules incorporated within the insurance area to protect the interests of the insurants.

The new Swedish Insurance Contract Act entered into force on January 1st, 2006, and a new rule which has no correspondence in earlier insurance contract acts was incorporated in the law; 4 chapter 11 § FAL. The rule deals with such terms as, according to their wording, determine the risk covered by the insurance, but in reality circumvent the compulsory rules in chapter 4 FAL by aiming at the same matters as these rules. According to the mentioned rule the rules in chapter 4 FAL shall be applied also to such terms.

This essay deals with the problem concerning terms which determine the risk covered by the insurance, especially in regards to circumventing the compulsory rules in chapter 4 FAL, in damage insurances for consumers. The purpose of the essay is to analyse and illuminate this problem by using the rule in 4 chapter 11 § FAL as a starting point. The subject is interesting from the aspect that the rules in chapter 4 FAL are compulsory rules and the insurance companies are not allowed to circumvent these rules by the wording of their contractual terms. Also the fact that the classifying of a term is important for whom the burden of proof lies with and if the insured person has a right to insurance compensation, makes the matter interesting to discuss.

After I have studied the preparatory work of the rule in 4 chapter 11 § FAL, the discussion in the doctrine and the case law of this area, my conclusion is that the new rule in 4 chapter 11 § FAL has resulted in that the estimate of different terms as determine the risk covered by the insurance has become slightly easier, but the rule does not solve all the problems for the courts so that they can know how to treat these terms. The question about the application of the rules regarding terms as impose duties on the insured person is still unsolved; Bertil Bengtsson is of the opinion that the proposal for solution that Jan Hellner has given with a detailed adjustment between different facts still can be applicable, but it is not possible to draw any conclusions today about how the new rule has affected Hellner's statement about how the drawing-up of a border shall be accomplished.

Sammanfattning

Konsumenter tecknar i regel försäkringar för att de vill skydda sig mot oförutsedda händelser som kan vara ekonomiskt kännbara. Försäkringar är därför viktiga i dagens samhälle ur social synpunkt genom att de ger ekonomisk trygghet för försäkringstagarna. I ett avtalsförhållande mellan ett försäkringsbolag och en konsument föreligger det en obalans som yttrar sig i det överläge som försäkringsbolagen befinner sig i beträffande kunskapen om försäkringar och deras innehåll. Denna bristande jämvikt mellan parterna i ett försäkringsavtal har lagstiftaren uppmärksammat under årens lopp, och en hel del tvingande regler har införts på försäkringsområdet för att ta till vara försäkringstagarnas intressen.

Den 1 januari 2006 trädde nya FAL ikraft och i lagen infördes en regel i 4 kap. 11 § FAL som saknar motsvarighet i tidigare försäkringsavtalslagar. Bestämmelsen tar sikte på sådana villkor som till sin lydelse avgränsar den försäkrade risken, men som i realiteten innebär kringgående av de tvingande reglerna i 4 kap. FAL genom att de tar sikte på samma förhållanden som dessa regler. Enligt den angivna bestämmelsen skall reglerna i 4 kap. FAL tillämpas även på sådana villkor.

Denna uppsats behandlar problemet med omfattningsvillkor i skade- försäkringar avsedda för konsumenter när det gäller kringgående av de tvingande biförpliktelsereglerna i 4 kap. FAL. Syftet med arbetet är att analysera och belysa denna problematik utifrån lagregeln i 4 kap. 11 § FAL. Frågeställningen är intressant ur den synvinkeln att reglerna i 4 kap. FAL är tvingande och får inte kringgåas av försäkringsbolagen genom formuleringen av deras avtalsvillkor. Klassificeringen av ett villkor har även betydelse för parternas bevisbörda och om den försäkrade skall ha rätt till försäkrings- ersättning. Dessa omständigheter gör det intressant att undersöka omfattningsvillkor som gränsar till biförpliktelsevillkor.

Efter att ha studerat förarbetena till bestämmelsen i 4 kap. 11 § FAL, den diskussion som förts i doktrinen på det här området och den rättspraxis som finns har jag kommit fram till att den nya bestämmelsen i 4 kap. 11 § FAL har medfört att bedömningen av olika omfattningsvillkor har blivit något enklare, men regeln löser inte alla problem som behöver lösas för att rättstillämparen skall veta hur dessa villkor skall behandlas. Frågan om biförpliktelsereglernas tillämpningsområde kvarstår i princip olöst; Bertil Bengtsson menar att Jan Hellners lösningsförslag med en ingående avvägning mellan olika omständigheter fortfarande kan vara tillämpligt, men det går inte att dra några slutsatser idag om hur den nya lagregeln har påverkat Hellners uttalanden om hur gränsdragningen bör genomföras.

Förkortningar

ARN	Allmänna Reklamationsnämnden
AVLK	Lag (1994:1512) om avtalsvillkor i konsumentförhållanden
AVLN	Lag (1984:292) om avtalsvillkor mellan näringsidkare
AvtL	Lag (1915:218) om avtal och andra rättshandlingar på förmögenhetsrättens område
Ds	Departementsserien (promemoria)
FAL	Försäkringsavtalslag (2005:104)
FRK	Försäkringsrättskommittén
FRL	Lag (1948:433) om försäkringsrörelse, Försäkringsrörelselag (1982:713)
FT	Försäkringstidningen
GFAL	Lag (1927:77) om försäkringsavtal
HD	Högsta domstolen
JT	Juridisk tidskrift
KFL	Konsumentförsäkringslag (1980:38)
NFT	Nordisk försäkringstidskrift
NJA	Nytt juridiskt arkiv, avd. I
Prop.	Proposition
RFS	Rättsfall Försäkring-Skadestånd
SkbrL	Lag (1936:81) om skuldebrev
SOU	Statens offentliga utredningar
SvJT	Svensk Juristtidning

1 Inledning

1.1 Syfte och problemformulering

I denna uppsats behandlas problemet med omfattningsvillkor i konsumentförsäkringar när det gäller kringgående av de tvingande biförpliktelse-reglerna. Frågeställningen är sedan länge känd inom försäkringsavtalsrätten och den har diskuterats och resonerats kring av diverse författare och professorer.¹ Trots det är rättsläget relativt oklart på området, även efter nya FAL:s ikraftträdande, och det är bl.a. detta som har gjort att jag fastnat för ämnet till uppsatsen. Problemet är även intressant att undersöka ur den synvinkeln att gränsdragningen mellan ett omfattningsvillkor och ett biförpliktelsevillkor får betydelse när det gäller bevisbördan för parterna, och rättsföljderna skiljer sig också åt beroende på klassificeringen av ett villkor. Detta är intressanta frågor som berör uppsatsämnet, och jag återkommer till dem i avsnitt 1.2 nedan.

Regler som rör omfattningsvillkor i konsumentförsäkringar (nedan kallat omfattningsvillkor) finns idag i 4 kap. 11 § FAL vad gäller skadeförsäkringar, och det är denna regel som jag utgår ifrån i min uppsats. Syftet med arbetet är att analysera och belysa problematiken kring användningen av omfattningsvillkor i skadeförsäkringar avsedda för konsumenter, och särskilt se på den nämnda lagregeln som saknar motsvarighet i tidigare försäkringsavtalslagar².

De frågor som kommer att behandlas i uppsatsen är:

- Vilka villkor är avsedda att falla under bestämmelsen i 4 kap. 11 § FAL?
- Varför infördes regeln i 4 kap. 11 § FAL och har bestämmelsen påverkat rättsläget något?

För att kunna besvara dessa frågor måste jag redogöra för vilka biförpliktelser den försäkrade har (med de avgränsningar som framgår av avsnitt 1.2). Jag måste vidare utreda vad ett omfattningsvillkor är och analysera vad som sagts om sådana villkor i förarbetena till 4 kap. 11 § FAL, i doktrinen och i rättspraxis. Slutligen kommer jag även att beskriva hur tolkningen av konsumentförsäkringsvillkor genomförs i allmänhet. Detta avser jag att behandla i min uppsats nedan.

¹ Se hänvisningarna nedan.

² Lag (1927:77) om försäkringsavtal samt Konsumentförsäkringslagen (1980:38).

1.2 Avgränsningar

Uppsatsen behandlar försäkringar för konsumenterna. Jag har valt att inrikta mig på skadeförsäkringar (i fortsättningen anges endast konsumentförsäkringar).³ Dessa försäkringar regleras i 2-7 kap. FAL och det är främst 4 kap. FAL som är av intresse för denna uppsats. Eftersom regeln i 4 kap. 11 § FAL endast syftar på biförpliktelserna i 4 kap. FAL, behandlas inte biträdandeplikten i 7 kap. 2 § FAL i uppsatsen.

Lagstiftning utanför FAL kommenteras i arbetet i den mån den är relevant. Uppsatsen speglar vidare endast svensk rätt. EG-rätten behandlas därför över huvud taget inte i uppsatsen. Detta pga. att det idag inte finns något EG-direktiv som gäller just skadeförsäkringar, och någon harmonisering på området är inte heller aktuell⁴, vilket gör att ett EG-perspektiv är mindre intressant för ämnet.

Jag går inte in på frågor om orsakssamband när det gäller att fastslå om en skada eller följdskada faller in under försäkringen och om försäkringsbolaget skall ersätta skadan. Jag går inte heller närmare in på gränsdragningen mellan de olika biförpliktelserna i 4 kap. FAL, utan de presenteras endast var för sig. Vad gäller avtalstolkning behandlas ämnet översiktligt i uppsatsen och fokus ligger på den del som är intressant för tolkning av försäkringsavtal.

Som jag framhöll ovan i avsnitt 1.1 finns det intressanta frågor avseende bevisbörda och rättsföljder när det gäller omfattningsvillkor och biförpliktelserreglerna. Exempelvis ligger bevisbördan hos den försäkrade när det gäller att visa att en händelse har inträffat som omfattas av försäkringen, medan det är försäkringsbolagets sak att bevisa att ett undantag är tillämpligt (exempelvis att en biförpliktelse har åsidosatts).⁵ Dock för att begränsa uppsatsens omfattning har jag valt att lämna bevisfrågorna helt åt sidan i arbetet, och när det gäller rättsföljderna behandlas de främst i avsnitt 2.3.4 och i kapitel 4, men även senare vid diskussion och analys.

1.3 Metod och material

Jag använder mig av traditionell rättsdogmatisk metod vid författandet av uppsatsen då arbetet bygger på lagstiftning, förarbeten, doktrin och praxis.⁶ När det gäller praxis är det ganska ont om avgöranden från de allmänna domstolarna, vilket gör att även avgöranden från Allmänna Reklamationsnämnden beaktas för att om möjligt klargöra rättsläget. Dessa avgöranden är emellertid inte bindande, ARN:s beslut är endast rekommendationer till

³ Se definitioner i avsnitt 1.5 nedan.

⁴ Prop. 2003/04:150 Ny försäkringsavtalslag, s. 128 f.

⁵ B. Bengtsson, Försäkringsavtalsrätt, 2006, s. 76.

⁶ Jfr A. Peczenik, Juridikens teori och metod, 1995, s. 33 ff.

försäkringsbolagen som kan välja om de vill följa dem.⁷ Trots det följs oftast besluten från ARN, och avgörandena kan därför anses visa en viss sedvänja för vad som är den allmänna uppfattningen i försäkringsbranschen vad gäller dessa frågor. En annan sak är att denna praxis kan vara mindre aktuell efter FAL:s ikraftträdande, men detta återkommer jag till senare i arbetet.⁸

Jag behandlar inte avgöranden från Skadeförsäkringens villkorsnämnd i uppsatsen. Min uppfattning är att tvister som gäller omfattningsvillkor i regel bör uppkomma när en konsument begär prövning av ett försäkringsbolags tolkning av ett villkor, och dessa prövas då i ARN. Skadeförsäkringens villkorsnämnd tolkar villkor endast på begäran av försäkringsbolagen.⁹ Vidare hänvisar Bertil Bengtsson, som är den mest framstående författaren på det här området idag, endast till avgöranden från ARN och de allmänna domstolarna i sina böcker, vilket talar för att det är ärenden som prövats i ARN som kan tillföra något i diskussionen om praxis.

Litteratur som behandlar detta ämnesområde är relativt begränsad, men de böcker som jag använder till uppsatsen är främst Bertil Bengtssons Försäkringsavtalsrätt från 2006, Försäkringsrätt – Några huvudlinjer från 2005, och Försäkringsteknik och civilrätt från 1998. Även bl.a. Jan Hellners Försäkringsrätt från 1965, Folke Schmidts Fara och försäkringsfallet från 1943 samt Marcus Radetzki akademiska avhandling¹⁰ används vid författandet. Ett par artiklar är även av intresse för uppsatsen och det är framför allt Bertil Bengtssons två artiklar¹¹ i Nordisk försäkringstidskrift samt Erland Strömbäcks artikel¹² i Juridisk tidskrift som är av betydelse.

Eftersom uppsatsen speglar svensk rätt behandlar jag endast svensk doktrin och rättspraxis i arbetet, men jag hänvisar även till litteratur och rättsfall i annan nordisk rätt i vissa fotnoter.

1.4 Disposition

Inledningsvis ges i kapitel 2 en kort bakgrund och beskrivning av hur konsumentskyddet har växt fram på försäkringsavtalsrättens område sedan den första lagen om försäkringsavtal trädde ikraft. Dessutom presenteras de egenskaper som är typiska för försäkringsavtalet som sådant. Därefter i kapitel 3 beskrivs principerna för tolkning av konsumentförsäkringsvillkor. I

⁷ M. Radetzki, Avtalsstolkning i nämnd och fastställande av gällande rätt, JT 1996/97 nr 1, s. 109.

⁸ Se kapitel 6 nedan.

⁹ M. Radetzki, a.a. s. 109 f.

¹⁰ M. Radetzki, Orsak och skada. Om tolkning av ansvarsbärande orsaksvillkor i avtal om egendomsförsäkring. Stockholm 1998.

¹¹ B. Bengtsson, 2005 års försäkringsavtalslag: mera om omfattningsbestämmelser, NFT 3/2005, s. 308 ff. samt Nyheter i 2005 års försäkringsavtalslag; en översikt, NFT 2/2005, s. 137 ff.

¹² E. Strömbäck, Något om den renoverade försäkringsavtalslagen, JT 2004/05 nr 2, s. 352 ff.

nästa kapitel (kapitel 4) redogörs för biförpliktelse i 4 kap. FAL för att ge en överblick av den försäkrades förpliktelser enligt kapitlet och därmed även ge en bättre grund för förståelsen av regeln i 4 kap. 11 § FAL som beskrivs i nästa kapitel (kapitel 5). Även diskussionen i doktrinen behandlas där. I kapitel 6 behandlas sedan rättspraxis på området. Det finns inte så många avgöranden när det gäller omfattningsvillkor som gränsar till biförpliktelsevillkor, men jag går igenom de som kan tänkas vara av intresse idag. Därefter i kapitel 7 görs en analys av regeln i 4 kap. 11 § FAL, och ett resonemang förs om hur rättsläget ser ut idag. Slutligen sammanfattas arbetet.

1.5 Några centrala begrepp

Jag vill här förklara vissa begrepp som återkommer i uppsatsen. Detta för att undanröja eventuella missförstånd och även underlätta läsningen av arbetet.

Biförpliktelsevillkor – Ett villkor som behandlar en biförpliktelse i 4 kap. FAL.

Försäkrad – Den vars intresse är försäkrat mot skadan.

Försäkringsfall – En händelse som omfattas av försäkringen inträffar.

Försäkringstagare – Den som har ingått avtal om försäkring med ett försäkringsbolag.

Konsumentförsäkring – Individuell skadeförsäkring som en fysisk person eller ett dödsbo tecknar huvudsakligen för ändamål som faller utanför näringsverksamhet.

Omfattningsvillkor – Ett villkor som bestämmer försäkringsbolagets ansvar och anger försäkringens omfattning. En annan beteckning är ansvarsbegränsning.

Skadeförsäkring – Individuell försäkring mot ekonomisk förlust genom sakskada, ersättningsskyldighet eller ren förmögenhetsskada i övrigt.¹³

¹³ 1 kap. 1 § FAL och 1 kap. 4 § FAL.

2 Bakgrund

2.1 Allmänt

Idag är det vanligt att konsumenter försäkrar sina hem, bilar, båtar och annat som är av värde för dem. Försäkringar fyller en viktig funktion i dagens samhälle och de är betydelsefulla ur social synpunkt genom att de ger en ekonomisk trygghet.¹⁴ Skulle något hända oss själva eller vår egendom finns det ofta möjlighet att få ersättning för inkomstbortfall, skadad egendom etc.

Försäkringsavtalet som sådant uppvisar vissa utmärkande egenskaper, vilka kommer att behandlas nedan¹⁵, men jag vill här uppmärksamma förhållandet mellan försäkringsbolaget och försäkringstagaren. Försäkringsbolaget har i regel en stark ställning i förhållande till försäkringstagaren när det gäller försäkringsavtalets innehåll och fastställandet av premien. Bolagen besitter större kunskap på detta område, även om en konsument kan ta hjälp av en försäkringsmäklare vid enskilda tillfällen, och det är dessutom svårt för en konsument att påverka avtalets utformning eftersom det i regel är s.k. standardavtal som används. Detta får till följd att en obalans uppstår i avtals-förhållandet och det har medfört att lagstiftaren funnit det angeläget att på olika sätt stärka försäkringstagarens ställning gentemot försäkringsbolaget.¹⁶

Jag kommer i nästa avsnitt att redogöra för hur konsumentskyddet har förstärkts på försäkringsavtalsrättens område med lagstiftarens hjälp, genom att allmänt kommentera de lagar och bestämmelser som anknyter till ämnet. Detta utgör en viktig utgångspunkt när sedan lagregeln i 4 kap. 11 § FAL skall kommenteras och analyseras.

2.2 Historik – Konsumentskyddets utveckling

2.2.1 Lag (1927:77) om försäkringsavtal

Under 1900-talets början samarbetade de nordiska länderna för att lagstifta om försäkringsavtal, och den 8 april 1927 trädde den svenska GFAL ikraft. GFAL var den första lagen i Sverige som omfattade hela försäkringsavtalsrätten. Tidigare hade, bortsett från sjöförsäkringen, endast den närings-

¹⁴ B. Bengtsson, 2006, s. 16.

¹⁵ Se avsnitt 2.3.

¹⁶ B. Bengtsson, a.a. s. 18 f.

rättsliga sidan av den privata försäkringsverksamheten reglerats.¹⁷ Med GFAL uppmärksammades den bristande jämvikten mellan parterna i ett försäkringsavtal och för att förhindra att försäkringsbolagen skulle utnyttja motpartens underläge infördes vissa tvingande bestämmelser i lagen. Innan lagen trädde ikraft gällde i princip en oinskränkt avtalsfrihet på området, vilket många gånger fick till följd att försäkringsvillkoren innehöll stränga påföljder om försäkringstagarna inte uppfyllde sina förpliktelser. Dock, skulle det visa sig, räckte det inte med de nu införda tvingande reglerna. Fortfarande var åtskilliga regler dispositiva och bolagen kunde då välja om de ville följa lagstiftarens förslag.¹⁸ I GFAL lades också större vikt vid försäkringstagarnas förpliktelser jämfört med deras rättigheter, vilket ledde till att rättigheterna i princip bestämdes av villkoren som försäkringsbolagen utformade.¹⁹ Försäkringsbolagen kunde därför fortfarande utforma försäkringarna i princip som de ville, och även bestämma premien fritt.²⁰ Det skall dock framhållas att det utövades viss kontroll av villkor och premier från myndigheternas sida genom den s.k. skälighetsprincipen som fanns i FRL (1948:433). Denna princip innebar att Försäkringsinspektionen, senare Finansinspektionen, hade möjlighet att undersöka om försäkringsbolagens avtalsvillkor och premier var skäliga.²¹ Dessutom fanns en civilrättslig bestämmelse som kunde användas på oskäliga avtalsvillkor.²² Detta ansågs emellertid inte skydda försäkringstagarnas intressen tillräckligt mycket och därför inleddes så småningom en reformering av reglerna i GFAL.

2.2.2 36 § AvtL och dess föregångare i 8 § SkbrL

I mitten av 1970-talet skedde vissa ändringar gällande lagstiftningen om avtalsvillkor. Genom införandet av 36 § AvtL ersattes en mängd regler i olika lagar som var av liknande slag, och möjligheterna vidgades för domstolarna att ingripa mot oskäliga avtalsvillkor och särskilt skydda den svagare parten i ett avtalsförhållande. Denna generalklausul är, som de flesta vet, gällande även idag.²³

Innan regeln i 36 § AvtL trädde ikraft fanns en liknande bestämmelse i 8 § SkbrL. Lagregeln kunde användas då tillämpning av villkor i skuldebrev uppenbarligen stred mot gott affärsskick eller eljest var otillbörlig. Dock ansågs även analogisk tillämpning vara av stor betydelse vid lagrummets tillkomst, och ingen större skillnad på rättsläget skulle ha varit fallet om bestämmelsen istället införts i AvtL. Påföljderna som kunde bli aktuella var jämkning av ett avtalsvillkor eller att villkoret lämnades helt utan avseende.

¹⁷ Prop. 2003/04:150 s. 96.

¹⁸ B. Bengtsson, a.a. s. 147.

¹⁹ SOU 1977:84 Konsumentförsäkringslag s. 101.

²⁰ B. Bengtsson, Försäkringsrätt – Några huvudlinjer, 2005, s. 29 f.

²¹ B. Bengtsson, 2006, s. 35, se även avsnitt 2.2.5 nedan.

²² Se vidare avsnitt 2.2.2 nedan.

²³ A. Adlercreutz, Avtalsrätt I, 2002, s. 298.

8 § SkbrL tillämpades med stor restriktivitet, och det var också avsikten enligt förarbetena till lagregeln.²⁴

Den civilrättsliga bestämmelsen i 36 § AvtL infördes 1976, och syftet med regeln var att domstolarna skulle få större möjligheter att ingripa mot oskäliga avtalsvillkor. Genom lagregeln ges en generell möjlighet att jämka avtalsvillkor som är oskäliga med hänsyn till avtalets innehåll, omständigheterna vid avtalets tillkomst, senare inträffade förhållanden och omständigheterna i övrigt. Det är också möjligt enligt bestämmelsen att lämna ett villkor helt utan avseende. Om ett villkor har sådan betydelse för avtalet att det inte skäligen kan krävas att detta i övrigt skall gälla med oförändrat innehåll, får avtalet jämkas även i annat hänseende eller lämnas utan avseende i sin helhet. Bestämmelsen i 36 § AvtL är främst inriktad på särskilda avtalsvillkor, men hänsyn skall även tas till andra delar av avtalet vilket medför att en helhetsbedömning skall ske i det enskilda fallet.

Lagregeln är tillämplig på försäkringsavtal som har tecknats både av konsumenter och av näringsidkare, men vid prövningen enligt bestämmelsen skall särskild hänsyn tas till behovet av skydd för den som i egenskap av konsument eller annars intar en underlägsen ställning i avtalsförhållandet. Därmed får bestämmelsen särskild betydelse för försäkringsavtalsrättens del när konsumenter har tecknat avtal med ett försäkringsbolag.²⁵

2.2.3 Konsumentförsäkringslagen (1980:38)

I början av 1970-talet kom diskussionen om konsumentskydd på civilrättens område igång på allvar. När det gällde försäkringsavtalsrätten var det då gällande GFAL som kom i fokus.²⁶ Lagen hade varit ikraft i många år, med några små ändringar under tiden, och nu var frågan om den fortfarande höll måttet som lagstiftning på området. 1974 tillsattes en kommitté med sakkunniga, senare kallad försäkringsrättskommittén (FRK), som skulle se över försäkringslagstiftningen.²⁷ Det betonades i direktiven till FRK att bestämmelser som avser konsumentskydd borde behandlas med förtur och läggas fram i ett sammanhang.²⁸ I december 1977 lämnade FRK ifrån sig delbetänkandet Konsumentförsäkringslag²⁹. Kommittén föreslog i sin utredning kraftigare tag mot försäkringsbolagen när det gällde utformningen av deras försäkringsvillkor, även om det också fortsättningsvis i hög grad skulle råda avtalsfrihet på området. FRK ville införa en generalklausul i FRL (1948:433) enligt vilken premie och andra försäkringsvillkor i konsumentförsäkringar skulle vara skäliga och i övrigt motsvara försäkringstagares och försäkringshavares intresse av en ändamålsenlig försäkring. FRK ville vidare ha en offentlig kontroll från myndigheternas

²⁴ G. Walin, Lag om skuldebrev m.m., 1977, s. 69 f.

²⁵ A. Adlercreutz, a.a. s. 299 ff.

²⁶ B. Bengtsson, 2006, s. 147 f.

²⁷ Prop. 1979/80:9 Om konsumentförsäkringslag m.m. s. 19.

²⁸ Prop. 1979/80:9 s. 20.

²⁹ SOU 1977:84 Konsumentförsäkringslag.

sida av hur villkoren utformades och hur generalklausulen efterlevdes.³⁰ Dock fullföljdes inte förslaget till fullo, det ansågs inte nödvändigt i dagsläget att införa en granskning av försäkringsvilkorens ändamålsenlighet. Istället hänvisade departementschefen i propositionen³¹ till Försäkringsinspektionens möjligheter att ingripa mot otillbörliga avtalsvillkor genom den redan gällande skälighetsprincipen som skrivits in i FRL (1948:433). Dessutom hade en kommitté³² fått i uppdrag att bl.a. undersöka samhällets kontroll av försäkringsvillkor och därför skulle resultatet av den utredningen först inväntas. Det ansågs emellertid viktigt att en effektiv villkorsk kontroll kom till stånd som komplement till KFL, och därför infördes ändå en särskild regel om Försäkringsinspektionens granskning av försäkringsvillkor i 282 § FRL (1948:433) där konsumentförsäkringar framhölls speciellt.³³

Förslaget om en särskild konsumentförsäkringslag mötte en hel del kritik från remissinstanserna³⁴. Framför allt hänvisades till att en särbehandling av konsumentförsäkringar vore olämpligt, inte minst med tanke på det nordiska samarbetet då konsumentskyddet inte prioriterades lika högt i de andra länderna, samt att förslaget kunde medföra höjda premier och kostnader för försäkringstagarna.³⁵ År 1980 antogs dock KFL av riksdagen, och i efterhand visade det sig att oron över lagförslagets konsekvenser var klart överdriven.³⁶

Syftet med KFL var dels att anpassa lagstiftningen till de rådande samhällsförhållandena, dels att ge konsumenterna ett bättre skydd i förhållande till försäkringsbolagen. Större delen av den nya lagen var tvingande till konsumenternas förmån och lagen gällde endast skadeförsäkringar som tecknats av konsumenter för privata ändamål. Emellertid omfattades inte alla skadeförsäkringar utan endast de allra vanligaste; villa-, hem-, fritidshus-, rese-, motorfordons- och båtförsäkringar.³⁷ Lagen kom att gälla i drygt 25 år framöver och i huvuddrag innehöll lagen bestämmelser som reglerade informationen till konsumenterna, rätten att teckna försäkring, premiebetalning, förnyelse av försäkringen, möjligheterna att sätta ned försäkringsersättningen när den försäkrade inte har uppfyllt sina förpliktelser och skaderegleringen.³⁸ Dock var KFL bara en del av reformarbetet som inletts av FRK, och efter att ha lagt fram förslaget till konsumentförsäkringslag fortsatte kommittén sitt arbete med att förnya försäkringsavtalsrätten.

³⁰ SOU 1977:84 s. 17 f.

³¹ Prop. 1979/80:9 Om konsumentförsäkringslag m.m.

³² E 1979:01 (Dir. 1978:105).

³³ Prop. 1979/80:9 s. 25, 88 ff.

³⁴ Se prop. 1979/80:9 bilaga 3.

³⁵ Prop. 1979/80:9 s. 22 f. Se även regeringsrådet Petréns invändningar i Lagrådets yttrande i prop. 1979/80:9 s. 181 ff.

³⁶ Se E. Strömbäck, Något om den renoverade försäkringsavtalslagen, JT 2004/05 nr 2, s. 358 f.

³⁷ Prop. 1979/80:9 s. 1.

³⁸ Se föregående not.

2.2.4 Lag (1994:1512) om avtalsvillkor i konsumentförhållanden

I början av 1990-talet skedde ytterligare förändringar gällande lagstiftningen om avtalsvillkor. AVLK infördes, som bygger på ett EG-direktiv³⁹, och lagen innehåller både marknadsrättsliga och civilrättsliga bestämmelser. Det fanns även en tidigare lag från 1971 som behandlade förbud mot oskäligen avtalsvillkor, men den har nu ersatts av AVLK.

Syftet med den nya lagen var främst att rensa ut oskäligen avtalsvillkor som näringsidkare använder sig av mot konsumenterna i olika branscher, framför allt vid tillämpning av standardavtal. Ärenden som aktualiserar tillämpning av de marknadsrättsliga reglerna i lagen handläggs i Marknadsdomstolen, och det är i första hand Konsumentombudsmannen som får föra talan i sådana mål. Enligt lagen kan näringsidkare förbjudas, ofta vid vite, att i sin verksamhet i förhållande till konsumenterna använda villkor som är oskäligen med hänsyn till pris och övriga omständigheter. Ett krav är då att förbudet skall vara påkallat från allmän synpunkt eller annars ligga i konsumenternas eller konkurrenternas intresse.⁴⁰ Det innebär att det inte räcker med att det är viktigt med ett förbud i det enskilda fallet, utan det måste få betydelse i flera fall. På så sätt är det konsumenterna som kollektivt skyddas av lagens marknadsrättsliga regler, och därför kan inte heller dessa bestämmelser åberopas som grund för bedömning av redan ingångna enskilda avtal. Ett förbud enligt lagen innebär nämligen att näringsidkaren förbjuds att i framtiden använda ett avtalsvillkor eller i huvudsak samma villkor i liknande situationer.⁴¹

Bland de civilrättsliga bestämmelserna i lagen finns en viktig regel om tolkning av avtalsvillkor. Den s.k. oklarhetsregeln som har lagfästs innebär att om ett avtalsvillkor som inte har varit föremål för individuell förhandling har en oklar innebörd, skall villkoret vid en tvist mellan en näringsidkare och en konsument tolkas till konsumentens förmån.⁴² Regeln gäller alltså oklara standardvillkor som har använts i konsumentavtal, och oavsett regelns tillämplighet och betydelse för svensk del anses den vara en viktig konsumentskyddsregel enligt det direktiv som AVLK bygger på.⁴³ Till skillnad från de marknadsrättsliga reglerna i AVLK tillämpas de civilrättsliga reglerna vid enskilda tvister mellan näringsidkare och konsumenterna, vilka löses i allmän domstol istället för i Marknadsdomstolen.⁴⁴

³⁹ Direktiv (93/13/EEG) om oskäligen villkor i konsumentavtal.

⁴⁰ 3 och 4 §§ AVLK.

⁴¹ A. Adlercreutz, 2002, s. 306 ff., U. Bernitz, Standardavtalsrätt, 2003, s. 159 ff.

⁴² 10 § AVLK. Se även avsnitt 3.2.2.

⁴³ Se U. Bernitz, a.a. s. 161 samt U. Bernitz, Svensk standardavtalsrätt och EG-direktivet om avtalsvillkor, SvJT 1995, s. 625 ff.

⁴⁴ Prop. 1994/95:17 Oskäligen avtalsvillkor m.m. Införlivande med svensk rätt av EG:s direktiv om oskäligen avtalsvillkor i konsumentförhållanden s. 100.

2.2.5 Ändringar i försäkringsrörelselagen (1982:713)

I FRL (1982:713)⁴⁵ finns idag regler om bedrivande av försäkringsrörelse. Lagen är av intresse i detta sammanhang då, som framgått ovan, Försäkringsinspektionen (senare Finansinspektionen) tidigare hade möjlighet enligt lagen att utöva offentlig kontroll av försäkringsvillkor och försäkringspremier. Bl.a. gick kontrollen ut på att undersöka om premierna var rimliga i förhållande till den risk som försäkringsbolagen tog på sig och om villkoren var skäliga enligt den s.k. skälighetsprincipen. ”Dessa regler framstod som en viss garanti för att avtalen vilade på godtagbara försäkringstekniska synpunkter och var förenliga med hänsyn till försäkringstagarna”⁴⁶.

Genom ändringar⁴⁷ i FRL (1982:713) 1999 förändrades dock Finansinspektionens kontroll i hög grad. Granskningen av försäkringsbolagens skadereglering skulle fortfarande utövas av Finansinspektionen och ett krav på god försäkringsstandard infördes, men bl.a. avskaffades skälighetsprincipen. Denna ändring tillsammans med en rad andra ändringar gjorde att försäkringsvillkoren och försäkringsavtalet fick större betydelse än tidigare. Försäkringsbolagen fick större frihet vid utformningen av försäkringsvillkoren och även vid premiesättningen; premierna behövde inte längre motsvara den försäkrade risken. Tanken var nu att istället lita på marknadens funktioner med konkurrens och avtalsfrihet i första hand för att skapa konsumentvänliga försäkringsvillkor på marknaden, och därför ansågs den offentliga kontrollen av försäkringsbolagens villkor kunna minska. Försäkringstagarna skulle få fler alternativ att välja mellan och själva få värdera och jämföra dessa innan de gör sina val.⁴⁸

Lagändringarna fick till följd att civilrättsliga regler blev viktigare i sammanhanget. Kontrollen av villkor på konsumentområdet ankom nu på Konsumentverket i enlighet med AVLK och oskäligen avtalsvillkor för näringsidkare kunde prövas enligt AVLN. Eftersom kravet på skälighet togs bort i FRL (1982:713) skulle nu istället 36 § AvtL kunna användas i större utsträckning på oskäligen avtalsvillkor för att jämka eller ogiltigförklara dessa. Större delen av försäkringstagarnas skydd flyttades helt enkelt över till avtalsrätten; framför allt till FAL och AvtL. Bertil Bengtsson skriver i sin bok⁴⁹ att det är viktigt att vara medveten om detta vid tolkningen av försäkringsvillkor och lagbestämmelser på området. Vidare anser Bengtsson att det än så länge är svårt att bedöma hur pass mycket avregleringen har

⁴⁵ Denna lag trädde ikraft 1983 och ersatte lag (1948:433) om försäkringsrörelse.

⁴⁶ B. Bengtsson, 2006, s. 35.

⁴⁷ Se prop. 1998/99:87 Ändrade försäkringsrörelseregler.

⁴⁸ B. Bengtsson, a.a. s. 36 ff.

⁴⁹ Försäkringsavtalsrätt, 1 uppl., Norstedts Juridik AB, Stockholm 2006, s. 40.

påverkat försäkringsavtalsrätten, men att en förändring har skett kan klart konstateras enligt honom.⁵⁰

2.2.6 Försäkringsavtalslagen (2005:104)

FRK:s fortsatta arbete med att modernisera försäkringsavtalsrätten tog längre tid än beräknat, dels pga. problem inom FRK vilket ledde till ny sammansättning av ledamöter i kommittén, dels pga. den snabba internationella utvecklingen på försäkringsområdet. Så småningom lades det i alla fall fram ett förslag till personförsäkringslag⁵¹ och något senare ett förslag till skadeförsäkringslag⁵². Syftet var att dessa två lagar skulle ersätta GFAL och KFL.⁵³ Ett förslag till EG-direktiv på området gjorde att lagstiftningsarbetet fördröjdes ytterligare, och inte förrän 1993 lades en promemoria⁵⁴ fram av en arbetsgrupp inom justitiedepartementet. Promemorian byggde på de två tidigare betänkandena, men man hade här sammanfört de två förslagen till en ny försäkringsavtalslag. Mot slutet av 1990-talet påbörjades ett arbete på en proposition⁵⁵ och våren 2004 lades denna fram i riksdagen. Därefter i februari 2005 antogs FAL som sedan trädde ikraft 1 januari, 2006.⁵⁶

Den nya lagen syftade framför allt till att modernisera de regler som inte hade ändrats sedan GFAL:s ikraftträdande. Det var även viktigt att införa ett konsumentskydd på personförsäkringens område likt det som fanns i KFL för skadeförsäkringarnas del. Ett nytt inslag i lagstiftningen var att regler infördes för gruppförsäkring och kollektivavtalsgrundad försäkring vilka saknat särskilda bestämmelser i någon av de tidigare försäkringsavtalslagarna.⁵⁷ De regler som gällde skadeförsäkringar i KFL fördes i princip bara över till FAL, och tillämpningsområdet utvidgades till att också gälla andra försäkringsformer än de som KFL var tillämplig på.⁵⁸ I övrigt skedde en uppdelning i lagen mellan tre huvudtyper av försäkringar: skadeförsäkring, personförsäkring och kollektivförsäkring. Den kollektiva försäkringen bestod i sin tur av kollektivavtalsgrundad försäkring och gruppförsäkring. Vad gäller konsumentförsäkringar fick regler om information från försäkringsbolagen en central plats i lagen. Det framhölls även i propositionen att det var viktigt att stärka försäkringstagarnas ställning.⁵⁹ Behovet av ökat konsumentskydd var till stor del en följd av de

⁵⁰ B. Bengtsson, a.a. s. 40 f.

⁵¹ SOU 1986:56 Personförsäkringslag.

⁵² SOU 1989:88 Skadeförsäkringslag.

⁵³ Ds 1993:39 Ny försäkringsavtalslag s. 109.

⁵⁴ Ds 1993:39 Ny försäkringsavtalslag.

⁵⁵ Prop. 2003/04:150 Ny försäkringsavtalslag.

⁵⁶ B. Bengtsson, Nyheter i 2005 års försäkringsavtalslag; en översikt, NFT 2/2005, s. 137 ff.

⁵⁷ B. Bengtsson, a.a. s. 138, se även prop. 2003/04:150 s. 125, 134 f.

⁵⁸ Prop. 2003/04:150 s. 132.

⁵⁹ Prop. 2003/04:150 s. 126 f.

EG-direktiv om avreglering av försäkringsverksamheten som kom under 1990-talet och de lagändringar som senare skedde i FRL (1982:713).⁶⁰

2.3 Försäkringsavtalets särdrag

2.3.1 Inledning

Det finns många olika avtalstyper i svensk rätt, och det är lätt att ställa sig frågan varför så detaljerad lagstiftning finns kring just försäkringsavtalet. Som vi ska se är försäkringsavtalet en avtalstyp med ett antal utmärkande egenskaper, och lagstiftaren har därför ansett det vara nödvändigt med en ingående reglering på området.⁶¹

2.3.2 Försäkringsavtalets syfte och innehåll

Syftet med ett försäkringsavtal för försäkringstagaren är främst att få en ekonomisk trygghet mot vissa oväntade händelser i framtiden, t.ex. skador på försäkringstagarens egendom. För att få den tryggheten betalar försäkringstagaren en försäkringspremie, och försäkringsbolaget i sin tur åtar sig att bära ett ansvar ifall ett s.k. försäkringsfall inträffar. Risken som försäkringsbolaget övertar beräknas med hjälp av statistiska metoder för att få fram en viss sannolikhet för att ett försäkringsfall inträffar, och det är med denna s.k. försäkringsteknik som försäkringsbolaget kan uppskatta vad dess åtagande är värt.⁶²

Ett försäkringsavtal består av en rad förpliktelser som åligger framför allt försäkringstagaren. Dels har försäkringstagaren en huvudförpliktelse som består i att betala premien som ett vederlag för den försäkrade risken, dels måste försäkringstagaren (och ofta även övriga försäkrade) uppfylla vissa s.k. biförpliktelser. Dessa omfattar en upplysningsplikt, en skyldighet att inte öka risken och att inte framkalla försäkringsfall, en skyldighet att iaktta säkerhetsföreskrifter och att hindra en skada som är på väg att inträffa samt en skyldighet att lämna korrekta uppgifter vid skaderegleringen.⁶³ Försäkringsbolaget har å sin sida en skyldighet att informera försäkringstagaren om försäkringen (vilket följer av reglerna i FAL) samt att ersätta skada om ett försäkringsfall inträffar, om inga omständigheter gör att försäkringsbolaget helt eller delvis kan gå fritt från ansvar.⁶⁴ Av detta följer att försäkringsbolaget inte har en omedelbar prestationsskyldighet enligt försäkringsavtalet, utan det är vid avtalets ingående ovisst om eller åtminstone när (vid livförsäkring) försäkringsbolaget måste ersätta den försäkrade.⁶⁵ Det är i det närmaste en förutsättning för avtalet att

⁶⁰ B. Bengtsson, a.a. s. 138, se även avsnitt 2.2.5 ovan.

⁶¹ Prop. 2003/04:150 s. 123.

⁶² B. Bengtsson, 2006, s. 16.

⁶³ Se vidare kapitel 4 nedan.

⁶⁴ B. Bengtsson, a.a. s. 17, 22.

⁶⁵ Prop. 2003/04:150 s. 123 f.

försäkringsbolaget bär en risk som inte med säkerhet kan fastställas om den kommer att förverkligas (utom vid livförsäkring). I annat fall blir det ju förmånligare för försäkringstagaren att istället avsätta ett belopp som motsvarar premien, och då slippa den extra kostnad som tillkommer för försäkringsbolagets administration.⁶⁶

2.3.3 Förhållandet mellan avtalsparterna

Mellan parterna i ett försäkringsavtal föreligger det ett särskilt förtroendeförhållande. Försäkringsbolaget måste i många fall hämta in uppgifter för att bedöma risken som bara försäkringstagaren kan ge, och försäkringstagaren kan endast få information om försäkringen och dess värde från försäkringsbolaget. Detta gör att parterna i hög grad är beroende av varandras hjälpsamhet och välvilja. Dock i vissa fall när den försäkrade vet om att han eller hon har en försäkring som skyddar, finns det en risk för att denne inte bryr sig lika mycket om att förebygga skador som tidigare. Det är då viktigt att försäkringsavtalet inte uppmuntrar sådant beteende, och lösningen brukar ofta bestå av en självrisk enligt avtalsvillkoren som den försäkrade själv får stå för om ett försäkringsfall inträffar.⁶⁷

Ett annat viktigt inslag i försäkringsavtalet är den bristande jämvikt som i regel föreligger mellan försäkringsbolaget och försäkringstagaren. Försäkringsbolaget är i princip alltid den starkare parten och har mer kunskap om försäkringen och premiesättningen i förhållande till sin motpart, även de allra flesta företag. Försäkringstagaren har ofta långt ifrån samma möjligheter att bedöma försäkringens omfattning och om premien är den rätta utifrån den försäkrade risken. På så sätt kommer försäkringsstagaren i underläge i avtalsförhållandet och det har lagstiftaren velat avhjälpa på olika sätt, bl.a. med ett antal tvingande regler i FAL.⁶⁸

2.3.4 Påföljderna

Försäkringsavtalet skiljer sig också åt genom de påföljder som kan träda in när någon av parterna inte fullgjort sina förpliktelser enligt avtalet. Påföljderna kan variera beroende på vilken sorts försäkring det gäller och vilken förpliktelse som har åsidosatts. Till att börja med kan försäkringsbolaget säga upp avtalet i förtid vid allvarligt kontraktsbrott på försäkringstagarens sida. Detta kan framför allt ske vid dröjsmål med premien. Vid dröjsmål med första premien kan försäkringsbolaget dessutom göra sitt ansvar beroende av premiebetalningen, dvs. om försäkringstagaren inte har betalt denna vid inträffat försäkringsfall är försäkringsbolaget därigenom fritt från ansvar. En annan viktig påföljd är att försäkringsersättningen kan sättas ned eller helt falla bort om den försäkrade inte uppfyller sina biförpliktelser enligt avtalet. Försäkringsavtalet består då fortfarande, men

⁶⁶ B. Bengtsson, a.a. s. 16.

⁶⁷ Prop. 2003/04:150 s. 124.

⁶⁸ Prop. 2003/04:150 s. 124, B. Bengtsson, a.a. s. 18 f. samt se avsnitt 2.2.6 ovan.

försäkringsskyddet är inte lika starkt som annars. Genom en skälighetsbedömning avgör då försäkringsbolaget med hur mycket ersättningen skall sättas ned.

När det gäller försäkringsbolagets förpliktelser är det, förutom att bära ansvaret för risken, framför allt informationsskyldigheten enligt FAL som måste uppfyllas. Har inte försäkringsbolaget informerat försäkringstagaren om väsentliga undantag eller andra centrala villkor i försäkringen blir påföljden att det försäkringsskydd gäller som försäkringstagaren hoppats på.⁶⁹ Vidare kan även försäkringstagaren säga upp avtalet i förtid enligt vad som följer av 3 kap. 6 § FAL, och felaktig skadereglering hos försäkringsbolaget kan leda till att bolaget får ersätta de förluster som motparten har drabbats av genom bolagets försummelse.⁷⁰

2.4 Sammanfattning

Det kan sammanfattningsvis konstateras att försäkringsavtalsrätten har förändrats en hel del sedan 1900-talets början, och konsumenternas svaga ställning har uppmärksammas i allt högre grad av lagstiftaren. Det återstår nu att se om FAL tillsammans med annan civilrättslig lagstiftning kan anses säkra konsumenternas intressen tillräckligt. Eftersom FAL är så pass ny i dagsläget är det svårt att säga något om framtiden, men helt klart är att lagstiftaren avsåg att stärka konsumenternas ställning genom denna lagreglering.

När det gäller försäkringsavtalet som sådant kan det noteras att det skiljer sig åt från andra avtalstyper på många sätt, och detta motiverar en ingående lagreglering på området. När problem uppkommer kring ett försäkringsavtal går det ofta inte att lösa dem på samma sätt som vid andra avtalsförhållanden, utan det krävs då att det finns lagregler som talar om vad som skall gälla i olika situationer som uppstår. Därför har lagstiftaren valt att införa en särskild lagreglering vad gäller försäkringsavtalet.

Hittills har en allmän bakgrund till uppsatsens huvudämne behandlats, och i fortsättningen kommer framställningen att var mer inriktad på avtalstolkning och reglerna i 4 kap. FAL, vilka ligger till grund för den huvudsakliga diskussionen i uppsatsen.

⁶⁹ 2 kap. 4 § FAL och 2 kap. 8 § FAL.

⁷⁰ B. Bengtsson, 2006, s. 20 ff.

3 Tolkning av försäkringsavtal

3.1 Allmänt

Bestämmelsen i 4 kap. 11 § FAL reglerar situationen när ett villkor skall betraktas som ett biförpliktelsevillkor istället för ett omfattningsvillkor, och för att kunna avgöra i det enskilda fallet när så bör ske krävs att villkoret tolkas. Jag vill därför nedan kort redogöra för hur tolkningen av försäkringsavtal generellt går till.⁷¹

När det gäller tolkning av avtal i allmänhet är det i första hand den gemensamma partsavsikten vid avtalsslutet som skall utrönas för att fastslå vad som har avtalats. Det är då parternas vilja som utgör avtalsinnehållet, även om lydelsen av det skriftliga avtalet inte stämmer överens med denna.⁷² Vid tolkning av försäkringsavtal blir det emellertid ofta aktuellt att använda andra metoder för att bestämma avtalsinnehållet. Detta beror på att försäkringsavtal i regel består av, åtminstone till viss del, formulär med standardiserade avtalsklausuler och utgör därför i allmänhet standardavtal.⁷³ Det som utmärker dessa avtal är att de innehåller ”standardiserade avtalsvillkor som mer generellt används för olika typiska avtalssituationer”⁷⁴, vilket innebär att villkoren ofta upprättats ensidigt av den ena parten (här försäkringsbolaget). Det blir därmed svårt att tala om någon gemensam partsavsikt i sammanhanget eftersom villkoren väldigt sällan diskuteras innan ett försäkringsavtal tecknas, och det blir då istället en objektiv bedömning som får ligga till grund för tolkningen av sådana avtal.⁷⁵ Subjektiva tolkningsmetoder⁷⁶ kommer därför inte att ägnas någon uppmärksamhet i detta kapitel då dessa inte har någon större betydelse vid tolkning av försäkringsavtal.

Det skall framhållas att det inte finns något enhetligt system eller fasta metoder för avtalstolkning i allmänhet, utan lämpligheten av olika tillvägagångssätt beror till stor del på den enskilda situationen.⁷⁷ Jag kommer därför i nästa avsnitt att behandla vissa omständigheter och tolkningsprinciper som kan vara av betydelse vid tolkning av försäkringsavtal.

⁷¹ För rättspraxis på området se kapitel 6.

⁷² U. Bernitz, 2003, s. 43 f. samt Ramberg/Ramberg, Allmän avtalsrätt, 2007, s. 131.

⁷³ B. Bengtsson, 2006, s. 48.

⁷⁴ Ramberg/Ramberg, a.a. s. 138.

⁷⁵ U. Bernitz, a.a. s. 47.

⁷⁶ Se A. Adlercreutz, Avtalsrätt II, 2001, s. 32, 111 ff.

⁷⁷ Ramberg/Ramberg, a.a. s. 147, 172.

3.2 Objektiv tolkning⁷⁸

3.2.1 Omständigheter av betydelse vid tolkning av försäkringsavtal

Den enskilda avtalssituationen anses, liksom vid andra standardavtal, inte ha särskilt stor betydelse vid tolkning av försäkringsavtal. Detta blir naturligt eftersom avtalets innehåll endast i undantagsfall diskuteras mellan parterna innan avtalet ingås. Bertil Bengtsson framhåller⁷⁹ att det även kan vara av vikt både för försäkringsbolagen och för försäkringstagarna att ett villkor tolkas objektivt så att detta kan få en generell innebörd som alla parter kan utgå från i framtiden. På så sätt kan försäkringsbolagen enklare avgöra om försäkringsskyddet motsvarar den betalda premien, och försäkringstagarna vet med större säkerhet vilka risker försäkringen täcker.

När den enskilda avtalssituationen inte ger någon ledning för tolkningen är domstolarna således i princip hänvisade till att göra en objektiv tolkning av försäkringsvillkorets lydelse för att bestämma dess innehåll. Vid en sådan tolkning utgår domstolarna i första hand från avtalstexten för att undersöka dess normala betydelse i allmänt språkbruk (språkinriktad tolkning).⁸⁰ Facktermer brukar dock tolkas mot bakgrund av gängse uppfattning i branschen⁸¹, och uttryck som återkommer i avtalstexten antas i regel vara använt med samma innebörd i hela avtalet om inget annat framgår.⁸² Skulle tolkningen av villkorets ordalydelse inte leda fram till något resultat kan även andra faktorer beaktas för att bestämma villkorets innebörd. På så sätt kan ett oklart avtalsvillkor tolkas mot bakgrund av hela avtalsinnehållet.⁸³ Till exempel kan villkorets placering i avtalet ge viss hjälp vid tolkningen. En sådan tolkning kallas för systeminriktad tolkning.⁸⁴

Vidare kan domstolarna göra en bedömning av vad som är en rimlig och förnuftig lösning, genom att göra en skälighetsinriktad tolkning. De kan även beakta villkorets syfte samt undersöka om det finns någon branschpraxis eller något handelsbruk som kan ge ledning för att bedöma villkorets innebörd.⁸⁵ Exempelvis kan försäkringsbolagets tidigare avtalstillämpning påverka tolkningen om denna är enhetlig.⁸⁶ Även dispositiv rätt kan beaktas för att fastställa villkorets innehåll.⁸⁷

⁷⁸ Se begreppets innebörd i A. Adlercreutz, 2001, s. 33 f., U. Bernitz, 2003, s. 45.

⁷⁹ B. Bengtsson, 2006, s. 49.

⁸⁰ U. Bernitz, a.a. s. 45, Ramberg/Ramberg, a.a. s. 148 ff.

⁸¹ U. Bernitz, a.a. s. 45, J. Hellner, Försäkringsrätt, 1965, s. 73 f.

⁸² U. Bernitz, a.a. s. 45.

⁸³ U. Bernitz, a.a. s. 45, M. Radetzki, Orsak och skada, 1998, s. 62, se även HD:s uttalanden i NJA 1992 s. 403 samt NJA 1991 s. 319.

⁸⁴ Se not 82.

⁸⁵ U. Bernitz, a.a. s. 45 f., J. Hellner, a.a. s. 74.

⁸⁶ M. Radetzki, a.a. s. 63.

⁸⁷ U. Bernitz, a.a. s. 46 f., J. Hellner, a.a. s. 74.

Utöver dessa omständigheter kan även två andra faktorer inverka på tolkningen av försäkringsavtal. Dels förhållandet att försäkringar har till syfte att ge trygghet för försäkringstagarna om ett försäkringsfall inträffar, dels att försäkringsbolagen i alla lägen skall kunna fullgöra sina förpliktelser gentemot försäkringstagarna. Det förra fallet talar för att ett villkor som anger försäkringens omfattning skall tolkas extensivt om försäkringstagarnas intressen anses beaktansvärda, medan ett villkor skall tolkas restriktivt för att iaktta försäkringsbolagens intressen i det senare fallet. Försäkringsbolagen har ett behov av att kunna beräkna försäkringspremier så att de motsvarar de övertagna riskerna, och detta förutsätter att det inte råder något tvivel om försäkringens omfattning. För att de övertagna riskerna inte skall vara större än vad försäkringsbolagen räknat med ligger det förstås i deras intresse att omfattningsvillkor tolkas restriktivt. Skulle en extensiv tolkning ske till försäkringstagarnas förmån riskerar försäkringsbolagen förluster genom att behöva ersätta skador som de inte tagit betalt för i sina försäkringspremier, och ytterst kommer de eventuellt inte att kunna uppfylla sina åtaganden.⁸⁸

Hur dessa intressen skall vägas mot varandra är inte helt klart.⁸⁹ Bertil Bengtsson har diskuterat i vilken utsträckning bolagens försäkringstekniska argument skall låtas påverka tolkningen av försäkringsavtal, och här skall kort redogöras för hans synpunkter. Bengtsson framhåller⁹⁰ att tyngden av försäkringsbolagens ekonomiska argument kan skifta, bl.a. beroende på villkorets praktiska betydelse. Behandlar villkoret en vanligt uppkommande situation kan det finnas anledning att beakta försäkringsbolagens ekonomiska argument, menar han. I sådana situationer kan en utvidgning av försäkringsskyddet medföra förluster för försäkringsbolagen om en tolkning till deras nackdel får betydelse även i andra sammanhang när villkoret åberopas. Men Bengtsson påpekar att det är försäkringsbolagens uppgift att visa vilka ekonomiska konsekvenser en tolkning till deras nackdel får.⁹¹

Vidare anser han att ändringarna i FRL (1982:713) gör att det finns anledning att i högre grad än tidigare verkligen undersöka vilken inverkan enskilda villkor har på försäkringsbolagens ekonomi. Det är mot den bakgrunden, menar han, som det får avgöras om försäkringstekniska argument skall tillmätas betydelse i en tvist.⁹²

Försäkringstagarnas underläge gentemot försäkringsbolagen, både ekonomiskt och kunskapsmässigt sett, anser Bengtsson kan tala för en generellt sträng villkorstolkning mot försäkringsbolagen. På så sätt motiveras även bolagen att skriva tydligare villkor, framhåller han.⁹³

⁸⁸ B. Bengtsson, 2005, s. 43, M. Radetzki, a.a. s. 63 ff.

⁸⁹ B. Bengtsson, a.a. s. 43. Se även diskussionen i B. Bengtsson, *Försäkringsteknik och civilrätt*, 1998, kapitel 5 där han framhåller att tyngden av försäkringsbolagens ekonomiska argument över huvud taget inte bör överdrivas.

⁹⁰ B. Bengtsson, 2006, s. 29, 49 f., 1998, s. 116, 176, *Festskrift till Jan Sandström*, 1997, s. 36 f.

⁹¹ B. Bengtsson, 1998, s. 116, 176.

⁹² B. Bengtsson, *Festskrift*, s. 33, se även J. Hellner, 1965, s. 75 f.

⁹³ B. Bengtsson, a.a. s. 49.

Bengtsson menar också att det finns en viss tendens att försäkringstagarnas intressen framhålls alltmer på bekostnad av försäkringstekniska resonemang i tvister angående tolkning av försäkringsvillkor.⁹⁴ Domstolarnas bedömning bygger i stort sett på en språklig tolkning av ett försäkringsvillkor, och det är därför osäkert ifall en domstol över huvud taget bör fästa vikt vid försäkringsbolagens ekonomiska argument i sådana tolknings-situationer, i alla fall om stöd saknas i lag eller motiv, anser Bengtsson.⁹⁵ Vanligtvis tillämpar domstolarna i sådana situationer oklarhetsregeln som kommer att behandlas nedan. Frågan blir då främst när ett villkor kan anses vara så pass oklart att regeln blir tillämplig, menar Bengtsson.⁹⁶

Även Jan Hellner har diskuterat frågan om bolagens försäkringstekniska argument och han framhåller att hänsyn bör kunna tas till sådana argument endast om förhållandet gått att utläsa av villkoren eller om det klart framgått av premiesättningen att viss risk faller utanför försäkringen.⁹⁷

Slutligen har Marcus Radetzki också behandlat problemet i sin akademiska avhandling⁹⁸. Han menar att eftersom syftet med avtalsvillkoret är en omständighet som kan beaktas vid avtalstolkning, kan det ses som en hänvisning till att hänsyn skall kunna tas till försäkringsbolagens ekonomiska argument. Likaså, anser han, kan en skälighetsbedömning göra att försäkringstekniken tillmäts betydelse genom att en utvidgning av försäkringsskyddet kan anses oskälig mot försäkringsbolaget när bolaget måste ersätta skador som det inte kalkylerat med vid beräkningen av premien.⁹⁹ Dock, framhåller han, gäller särskilt vid konsumentförsäkringar osäkerhet om hur stor vikt som kan läggas vid försäkringstekniska argument. I princip bör konsumenten ha insett eller bort inse missförhållandet mellan betald premie och det yrkade försäkringsskyddet för att hänsyn skall kunna tas till sådana argument, menar han. En sådan insikt hos konsumenten är väldigt ovanlig, konstaterar Radetzki, och därför kan sådana argument ofta bli betydelselösa i en villkorstolkningstvist.¹⁰⁰

3.2.2 Oklarhetsregeln

Det är framför allt försäkringstagarnas skyddsintresse och kravet på tydlighet från försäkringsbolagens sida som talar för att oklarhetsregeln bör tillämpas när det gäller försäkringsavtal som tecknats av konsumenter.¹⁰¹ Regeln har behandlats tidigare i uppsatsen¹⁰² och är särskilt viktig vid tolkning av standardavtal i allmänhet. Principen innebär att ett oklart villkor

⁹⁴ B. Bengtsson, 1998, s. 83, Festskrift, s. 27.

⁹⁵ B. Bengtsson, 2006, s. 53, Festskrift, s. 35.

⁹⁶ B. Bengtsson, 2005, s. 43.

⁹⁷ J. Hellner, a.a. s. 76.

⁹⁸ M. Radetzki, Orsak och skada. Om tolkning av ansvarsbärande orsaksvillkor i avtal om egendomsförsäkring, Stockholm 1998, s. 65.

⁹⁹ M. Radetzki, a.a. s. 65.

¹⁰⁰ M. Radetzki, a.a. s. 75.

¹⁰¹ B. Bengtsson, 2006, s. 50, 2005, s. 43, J. Hellner, a.a. s. 71.

¹⁰² Se avsnitt 2.2.4.

skall tolkas till nackdel för dess författare – alltså mot försäkringsbolaget.¹⁰³ Sedan 1994 finns principen lagfäst i 10 § AVLK när det gäller konsumentvillkor som inte varit föremål för individuell förhandling. En oklarhetsprincip har emellertid tillämpats sedan länge inom försäkringsrätten, särskilt till förmån för konsumenter, men lagtexten i den angivna bestämmelsen klargör regelns innehåll något.¹⁰⁴

För att regeln i 10 § AVLK skall tillämpas krävs dels att ett konsumentvillkor inte har varit föremål för individuell förhandling, dels att villkorets innebörd är oklar. Med villkor som inte har varit föremål för individuell förhandling avses främst sådana som förekommer i standardavtal som upprättats ensidigt av ena parten.¹⁰⁵ Alltså kan regeln tillämpas på villkor i försäkringsavtal som tecknats av konsumenter när avtalets innehåll inte har diskuterats innan avtalets tecknande.

Oklarhetsrequisitet är uppfyllt, enligt propositionen¹⁰⁶, inte bara när ordalydelsen leder till tveksamhet, utan även när andra omständigheter utanför den skrivna texten medför att ett i sig klart avtalsvillkor blir oklart. Som exempel nämns tillägg som görs muntligen.¹⁰⁷ Ett avtalsvillkor kan anses vara oklart även när ”ordalydelsen lämnar utrymme för flera tolkningar och det inte finns några andra tolkningsdata som skingrar oklarheten”¹⁰⁸. Det gäller både om det inte alls finns några andra relevanta tolkningsdata och om det visserligen förekommer sådana, men dessa inte klargör villkorets innebörd. Det konstateras vidare i propositionen att varje liten tveksamhet om ett villkors innebörd inte kan leda till att lagregeln blir tillämplig. Det krävs att en annan möjlig tolkning har visst fog för sig för att villkoret skall anses vara oklart. När en sådan situation föreligger överlämnas dock till domstolarna att bedöma.¹⁰⁹

Skulle ett konsumentvillkor som inte varit föremål för individuell förhandling anses vara oklart har oklarhetsregeln i 10 § AVLK företräde framför andra tolkningsprinciper. Utanför bestämmelsens tillämpningsområde är emellertid rättsläget, enligt propositionen, i princip detsamma som innan AVLK trädde ikraft.¹¹⁰ Där kan då istället oklarhetsregeln tillämpas med stöd av rättspraxis.¹¹¹

Bertil Bengtsson har diskuterat frågan om när oklarhetsregeln skall få användas för att avgöra vilken tolkning som skall ges företräde. Han menar

¹⁰³ B. Bengtsson, 2006, s. 50, 2005, s. 42. Se även andra författares definitioner i A. Adlercreutz, 2001, s. 98, U. Bernitz, 2003, s. 50, B. Lehrberg, Avtalstolkning, 2006, s. 151 f., Ramberg/Ramberg, a.a. s. 170.

¹⁰⁴ B. Bengtsson, 2006, s. 50. Se även rättspraxis i kapitel 6.

¹⁰⁵ Prop. 1994/95:17 s. 100.

¹⁰⁶ Prop. 1994/95:17 Oskäligen avtalsvillkor m.m. Införlivande med svensk rätt av EG:s direktiv om oskäligen avtalsvillkor i konsumentförhållanden, s. 51 f.

¹⁰⁷ Se föregående not.

¹⁰⁸ Prop. 1994/95:17 s. 101.

¹⁰⁹ Se föregående not.

¹¹⁰ Se not 108.

¹¹¹ M. Radetzki, a.a. s. 67.

att en tolkning som leder till ett orimligt resultat, t.ex. en för försäkringsbolaget ekonomiskt fördömande utvidgning av försäkringsskyddet, inte bör göra att ett villkor betraktas som oklart. Samma sak bör gälla om en utvidgning framstår som klart olämplig från preventionssynpunkt. Ofta är det dock i sådana situationer fråga om resultat som den försäkrade skulle ha insett om denne uppmärksammat det ifrågavarande villkoret. Det är därför bara i de mer tveksamma fallen som oklarhetsregeln bör tillämpas, menar han.¹¹²

Bengtsson framhåller att ”man kan i varje fall anta att oklarhetsregeln tillämpning kan ha en speciell prägel vid försäkringsavtal, med dess förut omtalade särdrag”¹¹³. Men vad detta skulle innebära menar han får lämnas åt domstolarna att avgöra.¹¹⁴ Jan Hellner har dock tidigare förordat¹¹⁵ en mera allsidig bedömning med beaktande av en rad olika faktorer, framför en tillämpning av oklarhetsregeln vid villkorstolkning. Dessa faktorer påminner om de omständigheter som behandlats ovan i avsnitt 3.2.1. Emellertid framhåller Bengtsson att Hellners synpunkter främst bör ha betydelse på företagsförsäkringens område idag då Hellner uttalade sig i frågan innan AVLK trädde ikraft.¹¹⁶ Därför kommer jag inte att behandla Hellners kommentarer ytterligare i detta avsnitt.

Även Marcus Radetzki¹¹⁷ anser, efter att ha studerat litteratur och rättspraxis, att oklarhetsregeln har en subsidiär ställning i förhållande till övriga tolkningsfaktorer. Han påpekar dock att det i framtiden mycket väl kan vara så att oklarhetsregeln får en starkare ställning vid avtalstolkning, inte minst efter införandet av 10 § AVLK.

Vad lagfästandet av oklarhetsregeln betyder för försäkringsavtalsrättens del har inte diskuterats särskilt ingående i den försäkringsrättsliga litteraturen, och i den allmänna avtalsrätten är författarna oeniga om oklarhetsregelns ställning i svensk rätt och hur den införda lagregeln har påverkat dess betydelse.¹¹⁸ Det finns inte heller särskilt många domstolsavgöranden som klargör principens ställning för konsumentförsäkringens del.¹¹⁹ Därför är rättsläget ganska oklart på detta område och det återstår att se om framtida praxis kan tydliggöra oklarhetsregelns betydelse och tillämpningsområde när det gäller konsumentförsäkringsvillkor.

¹¹² B. Bengtsson, 2006, s. 53 f.

¹¹³ B. Bengtsson, a.a. s. 51.

¹¹⁴ B. Bengtsson, a.a. s. 50 f.

¹¹⁵ J. Hellner, 1965, s. 71 ff.

¹¹⁶ B. Bengtsson, a.a. s. 52 f. Se även NJA 2001 s. 750 där HD framhöll att oklarhetsregeln bör tillgripas i sista hand. Rättsfallet gällde dock företagsförsäkring och bör inte ha någon större betydelse vid tolkning av konsumentförsäkringsvillkor.

¹¹⁷ M. Radetzki, a.a. s. 61 ff.

¹¹⁸ Se A. Adlercreutz, 2001, s. 97 ff., U. Bernitz, 2003, s. 50, 160 f., U. Bernitz, SvJT 1995, s. 625 ff., B. Lehrberg, 2006, s. 151 ff., Ramberg/Ramberg, 2007, s. 170 f.

¹¹⁹ Se dock kapitel 6 nedan.

3.2.3 Övrigt

Det finns även en del andra tolkningsprinciper för standardavtal som kan få betydelse när det gäller tolkning av försäkringsavtal. Till att börja med gäller principen att tyngande och överraskande avtalsvillkor för försäkringstagaren måste framhållas särskilt för att gälla mellan parterna.¹²⁰ Vidare anses individuella villkor som skrivits in i ett avtal ha företräde framför tryckta allmänna villkor om dessa skulle strida mot varandra.¹²¹ Även minimiregeln är en princip som ofta nämns i samband med oklarhetsregeln, och den innebär att oklara avtalsvillkor bör tolkas så att den minst betungande tolkningen för den förpliktade parten får företräde.¹²² Både Ulf Bernitz och Axel Adlercreutz framhåller dock att denna regel bör användas främst vid ensidiga förpliktelser, exempelvis borgensåtaganden, och i regel inte när det gäller standardavtal. I sådana situationer har oklarhetsregeln klart företräde framför minimiregeln, menar de.¹²³

3.3 Sammanfattning

Eftersom försäkringsavtalets innehåll sällan diskuteras mellan försäkringstagaren och försäkringsbolaget innan avtalet tecknas bygger i princip tolkningen av försäkringsvillkor på en objektiv bedömning. Därför är det som utgångspunkt försäkringsvillkorets ordalydelse som avgör hur ett villkor skall tolkas. Är villkoret otydligt formulerat kan även andra omständigheter ha betydelse för att bestämma innebörden av villkoret. Vilka omständigheter som är av intresse i det enskilda fallet avgörs utifrån den individuella situationen. När det gäller tolkning av försäkringsvillkor är det särskilt försäkringstagarnas skyddsintresse samt försäkringsbolagens intresse av att avgränsa den försäkrade risken som kan komma i fokus vid bedömningen. Hur avvägningen bör ske mellan dessa intressen är dock inte helt klart, mycket beror på förhållandena i det enskilda fallet, men kanske talar oklarhetsregeln för att försäkringstagarnas intressen väger tyngre i många situationer.

Oklarhetsregeln har sitt tillämpningsområde främst vid standardavtal och särskilt i konsumentförhållanden. Genom 10 § AVLK har principen lagfästs och det är ovisst vilken betydelse principen har idag i svensk rätt. Emellertid torde oklarhetsregeln vara av stor betydelse särskilt för konsumentförsäkringarnas del, och som nämnt har 10 § AVLK företräde framför andra tolkningsprinciper när rekvisiten i lagregeln är uppfyllda.

¹²⁰ Jfr 2 kap. 4 § FAL och 2 kap. 8 § FAL.

¹²¹ B. Bengtsson, 2005, s. 45, U. Bernitz, 2003, s. 47.

¹²² A. Adlercreutz, 2001, s. 100, U. Bernitz, a.a. s. 51.

¹²³ Se föregående not.

4 Biförpliktelserna i 4 kap. FAL

4.1 Allmänt

I 4 kap. FAL behandlas de fall då försäkringsbolaget har rätt att begränsa sitt ansvar vid inträffat försäkringsfall när det gäller konsumentförsäkringar. Med andra ord regleras den försäkrades biförpliktelse i kapitlet och påföljderna om dessa inte följs. Som framgår av regeln i 4 kap. 11 § FAL syftar den bestämmelsen på samtliga förpliktelse som den försäkrade har enligt 4 kap. FAL, och jag vill därför här redogöra för dessa skyldigheter innan jag går över till att beskriva den angivna regeln nedan.

I 4 kap. 9 § FAL anges vissa undantag från nedsättningsreglerna, och undantagen gäller samtliga biförpliktelse som följer av 4 kap. FAL. Enligt regeln får nedsättning av försäkringsersättning inte ske vid ringa oaktsamhet, om personen som handlade var allvarligt psykiskt störd eller under tolv år samt om agerandet var avsett att förebygga skada på person eller egendom i sådant nödläge att handlandet var försvarligt. Regeln i 4 kap. 9 § FAL är tvingande och försäkringsbolagen måste därför rätta sig efter denna bestämmelse vid bedömningen av försäkringsersättningens storlek.

4.2 Upplyningsplikt

En viktig biförpliktelse som åligger försäkringstagaren är den s.k. upplyningsplikten. Som jag tidigare har nämnt är försäkringsbolaget i många fall beroende av uppgifter om risken som bara försäkringstagaren kan lämna, och därför är detta en central skyldighet för den som tecknar en försäkring. Upplyningsplikten regleras i 4 kap. 1-2 §§ FAL och innebär i huvudsak att försäkringstagaren skall upplysa om förhållanden av betydelse för försäkringsavtalet på försäkringsbolagets begäran och ge korrekta svar på frågor som bolaget ställer. Det betyder att konsumenten inte har någon skyldighet att spontant upplysa om någon omständighet, och han eller hon behöver inte heller svara på frågor som inte har någon betydelse för försäkringsbolagets beslut att meddela försäkring.¹²⁴ Dock kan det finnas situationer då en förpliktelse uppstår att rätta ofullständiga eller oriktiga uppgifter.¹²⁵

Upplyningsplikten som följer av 4 kap. 1-2 §§ FAL gäller endast den blivande försäkringstagaren, och inte någon annan försäkrad. Skulle försäkringstagaren bryta mot förpliktelsen drabbar det emellertid i princip

¹²⁴ Prop. 2003/04:150 s. 407 ff.

¹²⁵ Se 4 kap. 1 § andra stycket FAL.

även övriga försäkrade.¹²⁶ I 4 kap. 2 § FAL finns påföljderna som blir aktuella när upplysningsplikten åsidosätts, och till att börja med kan avtalet bli ogiltigt om försäkringstagaren gjort sig skyldig till svek eller handlat i strid med tro och heder enligt 30 och 33 §§ AvtL. Om dessa regler inte blir aktuella i det enskilda fallet görs istället en skälighetsbedömning vid uppsåt eller vårdslöshet som inte är ringa¹²⁷, enligt 4 kap. 2 § andra stycket FAL. En rad omständigheter, såsom försäkringstagarens uppsåt eller oaktsamhet och försäkringens art, beaktas vid en sådan bedömning för att avgöra om försäkringsersättningen skall sättas ned och i så fall med hur mycket.¹²⁸ Det är också viktigt att påpeka i sammanhanget att någon nedsättning av ersättningen inte skall göras om försäkringsbolaget insett eller borde ha insett att en uppgift varit felaktig samt om uppgiften saknat betydelse för bolagets riskbedömning. Detta gäller även vid riskökning och följer av 4 kap. 4 § FAL.

4.3 Anmälningsskyldighet vid riskökning

En annan biförpliktelse som berör försäkringstagarens skyldighet att lämna uppgifter är den anmälningsskyldighet vid riskökning som försäkringsbolaget kan föreskriva om i avtalsvillkoren. Bestämmelsen¹²⁹ innebär att försäkringstagaren skall tala om för bolaget om ett förhållande som är av väsentlig betydelse för risken ändras. Detta skall ske utan oskäligt dröjsmål och för att försäkringsbolaget skall kunna åberopa anmälningsskyldigheten måste villkoret ha framhållits särskilt för försäkringstagaren tidigare. Bolaget måste även ha angett en särskild omständighet som skall omfattas av anmälningsskyldigheten, och som då är av väsentlig betydelse för risken; det går inte att endast stadga en allmän förpliktelse för försäkringstagaren att anmäla riskökning.¹³⁰

Om villkoren föreskriver en anmälningsskyldighet och försäkringstagaren inte följer föreskriften kan en nedsättning av försäkringsersättningen ske efter skälighet, på samma sätt som vid åsidosättande av upplysningsplikten.¹³¹ Även i det här fallet kan försäkringstagarens försummelse drabba övriga försäkrade. Enligt propositionen¹³² bör i princip inte nedsättning komma i fråga om det gäller en konsumentförsäkring och ett samband saknas mellan riskökningen och försäkringsfallet. Vidare kan det ha betydelse för bedömningen vem som har orsakat riskökningen och vilken insikt försäkringstagaren hade om förhållandets betydelse för risken.¹³³

¹²⁶ Prop. 2003/04:150 s. 408, 410.

¹²⁷ 4 kap. 9 § första stycket 1. FAL.

¹²⁸ Prop. 2003/04:150 s. 410 f.

¹²⁹ 4 kap. 3 § FAL.

¹³⁰ Prop. 2003/04:150 s. 412.

¹³¹ 4 kap. 3 § första stycket andra meningen FAL.

¹³² Prop. 2003/04:150 s. 412.

¹³³ Se föregående not.

4.4 Framkallande av försäkringsfall

I 4 kap. 5 § FAL behandlas situationen då den försäkrade uppsåtligt eller av vårdslöshet har framkallat försäkringsfallet. Har den försäkrade handlat med uppsåt är det naturligt att försäkringsbolaget är fritt från ansvar. Detsamma gäller om personen avsiktligt har förvärrat följderna av ett försäkringsfall. Då ersätts inte skadan till den del den har orsakats av den försäkrades förvärrande åtgärder.¹³⁴ När det gäller vårdslöshet är det av vikt för de försäkrades trygghet att enkel vårdslöshet omfattas av försäkrings-skyddet och att full ersättning då betalas ut. Vem som helst kan vara slarvig vid enstaka tillfällen och då kan det anses lite väl strängt om inte försäkringen skulle täcka olyckshändelsen. Enligt regeln i 4 kap. 5 § FAL gäller också detta som huvudregel, och nedsättning sker då enligt en skälighetsbedömning vid grov vårdslöshet. Emellertid finns det en möjlighet för försäkringsbolagen att förbehålla sig rätten att sätta ned ersättningen redan vid enkel vårdslöshet, dock ej ringa¹³⁵, men det förutsätter att det finns särskilda skäl på grund av försäkringens art.¹³⁶ Allriskförsäkring bedöms vara en typ av försäkring som kan motivera en sådan reglering, men det är också möjligt att förbehåll i vissa andra specialförsäkringar godtas.¹³⁷

Med grov vårdslöshet likställs enligt bestämmelsen medvetet risktagande¹³⁸, och vid nedsättning av försäkringsersättning enligt denna regel beaktas bl.a. hur vårdslös den försäkrade har varit, vilka andra följder som drabbar den försäkrade förutom den avsedda nedsättningen samt vilka värden som stod på spel vid försäkringsfallet. Försäkringstagaren behöver inte drabbas av nedsättningen, utan är någon annan ansvarig enligt bestämmelsen är det i princip bara ersättningen till denne som sätts ned. Samma sak gäller vid brott mot säkerhetsföreskrifter.¹³⁹

Vid ansvarsförsäkring tillämpas en särskild regel i 4 kap. 9 § andra stycket FAL när den försäkrade har framkallat försäkringsfallet genom grov vårdslöshet eller medvetet risktagande. Försäkringsbolaget kan då vara fritt från ansvar och hänvisa den skadelidande till att först kräva den försäkrade själv på skadestånd. Det är endast om denne visar sig inte ha några tillgångar, som försäkringsbolaget måste betala ut ersättning enligt försäkringsavtalet. Bolaget har alltså i sådana situationer endast ett subsidiärt ansvar, vilket ändå är viktigt för att trygga skadelidandes rätt till ersättning. Samma regel gäller när den försäkrade har en ansvarsförsäkring och har brutit mot en säkerhetsföreskrift eller mot räddningsplikten.¹⁴⁰ Dessa två biförpliktelser skall beskrivas nedan.

¹³⁴ 4 kap. 5 § första stycket FAL.

¹³⁵ 4 kap. 9 § första stycket 1. FAL.

¹³⁶ 4 kap. 5 § tredje stycket FAL.

¹³⁷ Prop. 2003/04:150 s. 415 f.

¹³⁸ 4 kap. 5 § andra stycket sista meningen FAL.

¹³⁹ Prop. 2003/04:150 s. 416 ff.

¹⁴⁰ B. Bengtsson, 2005, s. 73.

4.5 Säkerhetsföreskrifter

Försäkringsbolagen brukar ofta i sina avtalsvillkor skriva in vissa handlingsföreskrifter, s.k. säkerhetsföreskrifter, som den försäkrade måste följa. Med en säkerhetsföreskrift avses ”en föreskrift om vissa bestämda handlingssätt eller anordningar som är ägnade att förebygga eller begränsa skada eller om vissa bestämda kvalifikationer hos den försäkrade eller dennes anställda eller andra medhjälpare”¹⁴¹. I 4 kap. 6 § första stycket FAL framgår att försäkringsersättningen kan sättas ned om en sådan säkerhetsföreskrift åsidosätts av oaktsamhet. För att nedsättning av försäkringsersättningen skall bli aktuell krävs det att säkerhetsföreskriften kan utläsas i försäkringsvillkoren, eller att en hänvisning finns där till en författning som preciserar den försäkrades skyldighet. Som tidigare har påpekats är det i princip bara den direkt ansvarige, han eller hon som brutit mot säkerhetsföreskriften, som kan få ersättningen nedsatt. På samma sätt som vid övriga biförpliktelser skall det göras en skälighetsbedömning av nedsättningens storlek när en säkerhetsföreskrift har åsidosatts. Särskilt beaktas här sambandet mellan försummelsen och den inträffade skadan, det uppsåt eller den vårdslöshet som har förekommit samt övriga omständigheter. Har den försäkrade medvetet brutit mot en säkerhetsföreskrift, och detta dessutom pågått under en längre tid finns det ofta anledning att sätta ned ersättningen.¹⁴²

4.6 Räddningsplikt

Avslutningsvis finns en regel om räddningsplikt i 4 kap. 7 § FAL som talar om att den försäkrade måste försöka hindra eller minska skadan om ett försäkringsfall inträffar eller om det är på väg att äga rum. Dessutom är den försäkrade skyldig att bevara den rätt försäkringsbolaget kan ha mot någon annan ersättningsskyldig. Detta innebär t.ex. att den försäkrade kan vara skyldig att säkra bevisning eller försöka få fram uppgifter om den ansvarige om det inte finns särskilt hinder däremot. Dock finns möjlighet att ta hänsyn till olika personers förutsättningar vid bedömningen av om skyldigheten fullgjorts.

Åsidosätts räddningsplikten med uppsåt eller grov vårdslöshet (eller medvetet risktagande) kan försäkringsersättningen sättas ned efter skälighet. Bedömningen görs till stor del på samma sätt som vid framkallande av försäkringsfall enligt 4 kap. 5 § FAL. Det kan dock noteras att den försäkrade här endast kan klandras vid passivitet. Skulle den försäkrade ha fått kostnader för att fullgöra sin räddningsplikt, ersätts dessa i den mån de är försvarliga enligt 6 kap. 5 § FAL.¹⁴³

¹⁴¹ 4 kap. 6 § andra stycket FAL.

¹⁴² Prop. 2003/04:150 s. 417 f.

¹⁴³ Prop. 2003/04:150 s. 419 f.

4.7 Sammanfattning

Det finns, som framgått ovan, en rad biförpliktelser enligt 4 kap. FAL som försäkringstagaren (och ofta även övriga försäkrade) måste uppfylla för att försäkringsbolaget skall betala ut full försäkringsersättning vid inträffat försäkringsfall. Dessa biförpliktelser brukar i regel vara mer preciserade i avtalsvillkoren, men eftersom reglerna i 4 kap. FAL är tvingande får försäkringsbolagen inte avtala bort dessa i sina villkor. Detta är en omständighet som är central för diskussionen som följer senare i uppsatsen.

Det kan konstateras att som regel sätts ersättningen ned genom en skälighetsbedömning när någon av biförpliktelserna enligt 4 kap. FAL åsidosätts, vilket innebär att den försäkrade kan ha rätt till viss ersättning, om än reducerad, även om denne försummat en skyldighet enligt försäkringsavtalet. Även detta kan vara viktigt att hålla i minnet för den fortsatta framställningen och analysen av omfattningsvillkor. Vissa av biförpliktelserna kommer att vara av större intresse än andra i det fortsatta arbetet, vilket kommer att framgå av diskussionen nedan.

5 Omfattningsvillkor och kringgående av biförpliktelsesreglerna

5.1 Allmänt

De tvingande reglerna om biförpliktelser i 4 kap. FAL kan ses som allmänna ramar inom vilka försäkringsbolagen måste hålla sig vid utformningen av mer preciserade föreskrifter i sina villkor.¹⁴⁴ Det innebär att försäkringsbolagen har en ganska stor frihet vid författandet av sina villkor, dock med inskränkning av den offentlighetsrättsliga kontroll och de civilrättsliga bestämmelser som finns, vilka har presenterats tidigare i uppsatsen. Av detta följer att villkoren i sig får en central roll på försäkringsavtalsrättens område och det är också villkorens utformning och deras innehåll som det brukar tvistas om. På skadeförsäkringens område är det i huvudsak s.k. omfattningsvillkor som brukar ställa till problem.¹⁴⁵

Ett omfattningsvillkor bestämmer försäkringsbolagets ansvar och anger försäkringens omfattning. Sådana villkor regleras inte i någon större utsträckning i FAL¹⁴⁶, och det har framhållits i förarbetena till lagen att försäkringsbolagen själva skall utforma försäkringsprodukten och därigenom bestämma vilka risker som försäkringen skall täcka och vilka undantag som är lämpliga utifrån försäkringstekniska eller andra synpunkter.¹⁴⁷ Denna produktfrihet är en grundläggande princip inom försäkringsavtalsrätten och den är viktig bl.a. för att inte hindra utvecklingen av nya försäkringsprodukter i framtiden, särskilt med hänsyn till den ökade internationaliseringen som skett på området.¹⁴⁸

Samtidigt som principen om produktfrihet är central, inte minst för försäkringsbolagen som kan åberopa en rad olika skäl för utformningen av sina villkor, finns det även andra intressen som måste beaktas av lagstiftaren. Dessa intressen kan ofta komma i konflikt med den ovan nämnda principen¹⁴⁹ och då måste en avvägning ske för att avgöra vilket intresse som skall ges företräde vid utformningen av lagreglerna. På så sätt har en rad tvingande regler införts i FAL för att trygga försäkringstagarnas skydd, och det är då viktigt för att dessa regler skall fylla sin funktion, att de inte kringgås genom försäkringsbolagens utformning av sina villkor. Regeln i 4 kap. 11 § FAL har till syfte att säkerställa att så inte sker när det gäller

¹⁴⁴ Ds 1993:39 s. 157.

¹⁴⁵ B. Bengtsson, 2006, s. 25.

¹⁴⁶ Se avsnitt 5.2 nedan samt 8 kap. 16 § andra stycket FAL och 12 kap. 12 § FAL.

¹⁴⁷ Se prop. 2003/04:150 s. 122, 130, 134, 139.

¹⁴⁸ B. Bengtsson, a.a. s. 127 samt prop. 2003/04:150 s. 134.

¹⁴⁹ B. Bengtsson a.a. s. 132 ff.

försäkringstagarens rätt till försäkringsersättning när en biförpliktelse enligt 4 kap. FAL har åsidosatts¹⁵⁰, och jag kommer att i nästa avsnitt behandla denna bestämmelse mer ingående.

5.2 Bestämmelsen i 4 kap. 11 § FAL

5.2.1 Inledning

Regeln i 4 kap. 11 § FAL tar sikte på fall när försäkringsbolagens villkor framstår som en avgränsning av risken medan de i realiteten reglerar en situation som behandlas i reglerna om biförpliktelser i 4 kap. FAL. Skulle ett sådant villkor föreligga gäller enligt bestämmelsen att de tvingande reglerna i 4 kap. FAL skall tillämpas. Det innebär att en skälighetsbedömning skall göras för att avgöra om nedsättning av försäkringsersättningen skall ske och försäkringstagaren kan då ha rätt till ersättning, om än reducerad, även om försäkringsvillkoret ger det felaktiga intrycket att han eller hon saknar sådan rätt. Det är många gånger svårt att avgöra när ett sådant omfattningsvillkor är förhanden, inte minst med tanke på att försäkringsvillkoren ofta är kortfattade och svårbegripliga¹⁵¹, och nedan skall undersökas om den angivna lagregeln kan ge viss ledning i den frågan.

Bestämmelsen i 4 kap. 11 § FAL saknar motsvarighet i tidigare försäkringsavtalslagar, men situationer som regeln tar sikte på uppmärksammades bl.a. i förarbetena till KFL.¹⁵² Vid den tidpunkten ansågs det emellertid tillräckligt med den offentliga granskningen av försäkringsvillkor som förekom samt att domstolar kunde ta ställning till hur ett villkor skulle bedömas, och därför ansåg lagstiftaren att någon lagregel inte behövdes.¹⁵³ Regler motsvarande 4 kap. 11 § FAL har också införts gällande personförsäkring och företagsförsäkring i nya FAL.¹⁵⁴

5.2.2 Förarbetena

I förarbetena till 4 kap. 11 § FAL uppmärksammas att gränsdragningen länge varit oklar mellan villkor om biförpliktelser och villkor som begränsar försäkringens omfattning. Det innebär att det tidigare förelåg en viss osäkerhet om rättsläget när det gällde sådana villkor, vilket i sin tur gick ut över de försäkrades trygghet. I SOU (1989:88) framhålls att å ena sidan har försäkringsbolagen ett grundläggande intresse av att begränsa försäkringens omfattning och se till att risken motsvarar den beräknade premien. Vidare

¹⁵⁰ Prop. 2003/04:150 s. 427.

¹⁵¹ Se även Jan Hellners kritiska granskning i Villkoren är dåligt anpassade till lagen, FT 2/1981, s. 4 f.

¹⁵² Se prop. 1979/80:9 s. 65 f., 150, 154 och även förarbetena till GFAL i SOU 1925:21 Förslag till lag om försäkringsavtal, s. 139 f.

¹⁵³ Prop. 1979/80:9 s. 66.

¹⁵⁴ Se 8 kap. 16 § andra stycket FAL och 12 kap. 12 § FAL.

har den försäkrade ett intresse av att få klart för sig vilka risker som omfattas av försäkringsskyddet. Men å andra sidan; även om risk-avgränsningen klart framgår av villkoren skall det ändå inte accepteras att de tvingande reglerna i 4 kap. FAL kan kringgås genom en omformulering av försäkringsvillkoren från försäkringsbolagens sida. Följaktligen innebär det att de tvingande reglerna skall tillämpas i situationer då villkoren tar sikte på förhållanden som biförpliktelserna avser, även om det fortfarande i princip skall råda avtalsfrihet avseende försäkringarnas omfattning. För att stärka de försäkrades rättssäkerhet och även ge ledning för rätts-tillämpningen ansågs det därför angeläget att dra upp vissa principiella riktlinjer för hur sådana omfattningsvillkor skulle behandlas.¹⁵⁵ I propositionen konstateras att det är omöjligt att visa på en klar gräns mellan villkor om biförpliktelser och villkor som begränsar försäkringens omfattning, men det ansågs ändå viktigt att det infördes lagstöd för att en tillämpning av reglerna i 4 kap. FAL kan komma ifråga även när det inte klart framgår av ett försäkringsvillkor att det avser en biförpliktelse.¹⁵⁶

Lagregeln i 4 kap. 11 § FAL fick sin slutliga utformning efter att Lagrådets synpunkter beaktats i slutskedet av lagstiftningsarbetet. I både SOU (1989:88) och i promemorian (1993:39) hade regeln en ganska preciserad uppräkningslista av de situationer som reglerna om biförpliktelser skulle tillämpas på. Lagrådet ansåg emellertid att om syftet med regeln var att den skulle innehålla riktlinjer för domstolarnas bedömning och därmed inte vara uttömmande så skulle det komma till uttryck också i lagregeln. Regeringen följde därför Lagrådets linje och lagtexten ändrades till den nuvarande lydelsen.¹⁵⁷

5.2.2.1 Villkor som omfattas av 4 kap. 11 § FAL

Eftersom bestämmelsen i 4 kap. 11 § FAL är ganska allmänt skriven är det svårt att klart avgöra vilka villkor som regeln är avsedd att tillämpas på. I propositionen ges ett par exempel på villkor som åsyftas enligt lagregeln och dessa kommer att behandlas i det följande. Till att börja med nämns situationen när ett försäkringsbolag undantar skador som uppstår då säkerhetsföreskrifter inte har följts, t.ex. när en släckningsutrustning inte har fungerat vid en brand. I ett sådant fall skall enligt propositionen bestämmelsen om säkerhetsföreskrifter i 4 kap. 6 § FAL tillämpas. Detsamma gäller då det uppställs krav på att egendom skall förvaras i låst hotellrum eller att en cykel skall vara låst för att skadan skall omfattas av försäkringsskyddet. Skulle ett sådant aktsamhetskrav åsidosättas kan försäkringsersättningen sättas ned, men försäkringsbolagen får alltså inte betrakta det som att händelsen faller utanför försäkringsskyddet och att ingen ersättning utgår pga. detta. Det är emellertid skillnad om försäkringsbolaget fritar sig från ansvar om en cykel saknar lås; det anses vara en tillåten begränsning av risken, enligt propositionen.¹⁵⁸

¹⁵⁵ SOU 1989:88 s. 192, prop. 2003/04:150 s. 185.

¹⁵⁶ B. Bengtsson, 2006, s. 136, prop. 2003/04:150 s. 185.

¹⁵⁷ Prop. 2003/04:150 s. 185, 1066 f.

¹⁵⁸ Prop. 2003/04:150 s. 427.

Två villkor som bl.a. har diskuterats hos remissinstanserna är villkor där försäkringsbolagen undantar skador som uppstått när bilförare har kört utan körkort eller i alkoholpåverkat tillstånd. Dessa villkor skall, i enlighet med propositionen, behandlas som åsidosättande av säkerhetsföreskrift alternativt framkallande av försäkringsfall.¹⁵⁹ I propositionen framhålls att försäkringen många gånger inte bör medföra någon ersättning alls i sådana situationer, men det anses ändå att ett sådant villkor bör behandlas enligt reglerna i 4 kap. FAL. En sådan tillämpning skulle ofta tillgodose bolagets intresse på samma sätt som ett omfattningsvillkor genom att en nedsättning till noll är möjlig även med en sådan lösning. Dock kan en nedsättning till noll i undantagsfall anses alltför sträng enligt lagstiftaren, exempelvis när det inte är den försäkrade som är den skyldige, och då kan en mindre nedsättning av försäkringsersättningen vara lämplig även vid sådana villkor.¹⁶⁰

5.2.2.2 Villkor som inte omfattas av 4 kap. 11 § FAL

För att sedan gå över till de villkor som inte omfattas av 4 kap. 11 § FAL enligt propositionen, så är det tillåtet för försäkringsbolagen att undanta stöld av viss egendom från försäkringens omfattning, och även begränsa ansvaret till stöld på en viss plats. Detsamma gäller vid villkor som föreskriver att ersättning endast utgår vid stöld i gemensamhetsutrymmen (dvs. utrymmen till vilka inte bara den försäkrade har nyckel) om gärningsmannen brutit sig in med våld. Detta anses som ett "tillåtet" omfattningsvillkor därför att risken som undantas inte beror på något som rör den försäkrades förhållanden, utan istället på att andra har tillträde till lokalen. Vidare kan försäkringsbolagen frita sig från ansvar för viss typ av verksamhet, exempelvis farlig verksamhet såsom sprängning, om villkoret inte ställer några särskilda krav på den försäkrades handlande. Även ett villkor vid vagnskadeförsäkring som utesluter ansvar för skada som har uppkommit när fordonet använts vid tävling är ett omfattningsvillkor som är tillåtet enligt propositionen. Slutligen är det möjligt att undanta stöld som någon närstående till den försäkrade gjort sig skyldig till, eftersom begränsningen då inte innebär något krav på den försäkrades uppträdande.¹⁶¹

Dessa typer av försäkringsvillkor är de som nämns i förarbetena till 4 kap. 11 § FAL. Självklart finns det många villkor som inte har tagits upp och behandlats, och om dessa råder en viss osäkerhet fortfarande. Men avsikten med lagregeln var att dra upp vissa riktlinjer för bedömningen av denna typ av omfattningsvillkor, och då kan det inte ställas krav på en uttömmande redogörelse för hur olika typer av försäkringsvillkor skall bedömas. Detta vore inte möjligt heller med tanke på hur många villkor som finns som kan formuleras på olika sätt.

¹⁵⁹ Prop. 2003/04:150 s. 186, 428.

¹⁶⁰ Se föregående not samt SOU 1989:88 s. 194, 320 f.

¹⁶¹ Prop. 2003/04:150 s. 428.

I nästa avsnitt kommer jag att behandla diskussionen i doktrinen när det gäller gränsdragningen mellan omfattningsvillkor och villkor om biförpliktelser.

5.3 Diskussionen i doktrinen

5.3.1 Inledning

Litteratur som har behandlat frågan om kringgående av de tvingande reglerna om biförpliktelser är relativt begränsad i svensk rätt.¹⁶² Den litteratur som finns har i regel ett antal år på nacken vilket gör att den inte är särskilt uppdaterad i förhållande till gällande rätt, men eftersom det inte är så många författare som har analyserat problemet kommer jag att redogöra för de författares uppfattning som har tillfört något i diskussionen kring ämnet. Deras synpunkter kan ha viss relevans även idag. Mest framstående bland den äldre litteraturen är Folke Schmidts Faran och försäkringsfallet (1943) samt Jan Hellners Försäkringsrätt (1965). Jag kommer nedan att redogöra för författarnas åsikter och synpunkter på detta område, och därefter kommer jag att gå in på vad som har skrivits om ämnet efter FAL:s ikraftträdande.

5.3.2 Diskussionen innan FAL

5.3.2.1 Folke Schmidt

Folke Schmidt behandlar problemet med biförpliktelsereglernas tillämpningsområde på ett ganska allmänt plan. För att klassificera några särskilda omfattningsvillkor använder han sig av uttrycket ”dolda handlingsklausuler”¹⁶³; detta är villkor som till det yttre ser ut att begränsa försäkringsbolagets ansvar, men ”ur en annan synpunkt skulle kunna betraktas som omformuleringar av handlingsklausuler”¹⁶⁴. Schmidt konstaterar att det är oklart utifrån diskussioner som förts tidigare i litteraturen om reglerna om biförpliktelser skall tillämpas på sådana klausuler, men han anser själv att så bör vara fallet. De villkor som kan tillåtas som vanliga omfattningsvillkor är de som ”äro strängt neutrala i den meningen att de icke ställa något krav på, att försäkringstagaren skall ha handlat på visst sätt (eller underlåtit en viss handling)”¹⁶⁵. Angående tillämpningen av reglerna om biförpliktelser uttalar Schmidt följande: ”Skola de tvingande reglerna icke bara bli tomma ord, måste de tillämpas på alla klausuler, som göra bolagets ansvarighet beroende av försäkringshavarens handlande. Alla sådana klausuler böra uppfattas som handlings-

¹⁶² För annan nordisk litteratur se från Norge bl.a. K. Selmer, Forsikringsrett, 1986, s. 44 ff., 189 ff., H-J. Bull i NFT 3/1999, s. 201 ff. och T. Wilhelmsen i NFT 3/1999, s. 246 ff. samt från Finland T. Wilhelmsson, Om styrning av försäkringsvillkor, 1977, s. 226 ff.

¹⁶³ F. Schmidt, Faran och försäkringsfallet, 1943, s. 190.

¹⁶⁴ Se föregående not.

¹⁶⁵ Se not 163.

påbud, oavsett om påbudet framträder öppet eller dolt”¹⁶⁶. Schmidt går inte närmare in på vilka villkor som kan anses vara sådana ”dolda handlingsklausuler”, men det går att dra den slutsatsen att han i många fall kan tänka sig en tillämpning av de tvingande reglerna om biförpliktelser (på alla ”dolda handlingsklausuler”).

5.3.2.2 Jan Hellner

En författare som har analyserat problematiken kring omfattningsvillkor mer ingående är Jan Hellner. I sin bok Försäkringsrätt och i två uppsatser¹⁶⁷ har han bidragit med en hel del synpunkter vad gäller försäkringsbolagens utformning av sina försäkringsvillkor.

5.3.2.2.1 Kommentarer

Hellner framhåller inledningsvis att de tvingade reglerna om biförpliktelser kan bli aktuella att tillämpa, även om ett villkor klart är avsett att endast begränsa försäkringsbolagets ansvar. Det innebär att villkorets formulering inte skall vara ensamt avgörande för reglernas tillämpning. Han betonar dock att det är omöjligt att uppställa någon enhetlig regel för gränsdragningen mellan omfattningsvillkor och de tvingande reglernas tillämpningsområde, utan istället får en bedömning ske i varje enskilt fall.¹⁶⁸

Rent allmänt talar Hellner om ett ”kärnområde” som finns för varje tvingande biförpliktelseregel, inom vilket varje regel måste tillämpas, oavsett hur motsvarande villkor är formulerat. Samtidigt finns situationer som ligger utanför detta ”kärnområde”, då det är osäkert om regeln blir tillämplig, och i sådana fall anser Hellner att viss hänsyn kan tas till hur villkoret är utformat. Är villkoret klart formulerat kan det accepteras som ett omfattningsvillkor, medan ett vagt formulerat villkor i regel bör tillämpas i enlighet med de tvingade biförpliktelsereglerna.¹⁶⁹

För att bestämma gränsen för de tvingande reglernas tillämpningsområde anser Hellner att hänsyn bör tas till en rad olika omständigheter. Han menar att det bör beaktas vilka förhållanden som tillämpliga lagregler tar sikte på, för att sedan jämföra dessa med de förhållanden som försäkringsvillkoret åsyftar. Även analogier från försäkringsregler kan ge ledning i frågan, likaså försäkringspraxis, avgörandets konsekvenser samt vilka skäl försäkringsbolaget åberopar för att avgränsa risken.¹⁷⁰ Hellner anser att det också får beaktas om villkoret är mera allmänt formulerat genom att det exempelvis undantar en viss skadeorsak, eller om det tar sikte på skador som uppkommer under speciella omständigheter. Ju mer generellt undantaget är,

¹⁶⁶ F. Schmidt, a.a. s. 190, 192, 197.

¹⁶⁷ J. Hellner, Exclusions of Risk and Duties Imposed on the Insured, i The Jubilee volume of Försäkringsaktiebolaget Skandia, 1955, samt Om upplysningsplikt och ansvarsbegränsningar i försäkringsrätten i Festskrift tillägnad Nils Herlitz, 1955, s. 140 ff.

¹⁶⁸ J. Hellner, 1965, s. 63 f., 78, 162, Festskrift, s. 154 f.

¹⁶⁹ J. Hellner, 1965, s. 78, Exclusions, s. 53.

¹⁷⁰ J. Hellner, 1965, s. 78, Exclusions, s. 54.

desto mer acceptabelt är det som ett omfattningsvillkor. Dock, påpekar han, måste även försäkringsbolagets intresse och skäl för att undanta skadan beaktas, även vid specifika undantag.¹⁷¹

Hellner framhåller också i sin analys att det inte är en lämplig lösning att låta en avvägning mellan försäkringsbolagets och försäkringstagarens intressen ligga till grund för gränsdragningen. Han hänvisar bl.a. till att de tvingande reglerna inte skall kunna kringgåas av försäkringsbolagen eftersom de finns där för försäkringstagarnas skydd. Vidare framhålls att reglerna skall tillämpas oavsett om försäkringstagarens behov av skydd är litet eller stort. Att särskilt beakta försäkringstagarens intressen, menar Hellner, kan också medföra att inskränkningar sker i försäkringsbolagens rätt att bestämma försäkringens omfattning.¹⁷²

5.3.2.2 Behandlade villkor

Nedan återges några exempel på villkor som Hellner har kommenterat. Till att börja med bör ett villkor som gäller det sätt på vilket den försäkrade egendomen förvaras (t.ex. i kassaskåp) behandlas utifrån regler om riskökning eller möjligen regler om säkerhetsföreskrifter, enligt Hellner, om villkoret inte är ett klart formulerat omfattningsvillkor. Men även om villkorets syfte klart framgår, kan de tvingande reglerna bli aktuella, så det råder en viss tvekan om dessa villkor, menar han.¹⁷³ När det gäller en inbrottsförsäkring med villkor om t.ex. låsande av kassaskåp, förvaring av nycklar, galler för fönster och tjuvlarmsanordningar blir regler om säkerhetsföreskrifter tillämpliga, enligt Hellner, i vart fall om villkoren inte är tillräckligt klart formulerade omfattningsvillkor.¹⁷⁴ Vidare om en viss uppgift behövs för att identifiera försäkrad egendom, dvs. skilja den från annan, bör villkoret behandlas som ett omfattningsvillkor. Men om uppgiften inte är nödvändig kan de tvingande reglerna bli tillämpliga, anser han. Ett exempel är uppgift om förvaringsplats, vilket får bestämmas utifrån omständigheterna i det enskilda fallet om det skall accepteras som ett omfattningsvillkor.¹⁷⁵

När det gäller användning av försäkrad egendom, t.ex. en bil som är försäkrad för bruk i allmän trafik men som används vid tävlingar, bör ett sådant villkor uppfattas som ett omfattningsvillkor om det är klart formulerat. Ett krav är emellertid, enligt Hellner, att försäkringsbolaget har någon annan grund för att undanta ansvaret för skador, som uppstår vid annan användning än den angivna, än att sannolikheten för skada därigenom ökar.¹⁷⁶ Vid sådana villkor som fritar försäkringsbolaget från ansvar om explosiva ämnen befinner sig på visst avstånd från den försäkrade egendomen, kan reglerna om upplysningsplikt eller riskökning aktualiseras,

¹⁷¹ J. Hellner, Festskrift, s. 160 ff.

¹⁷² J. Hellner, a.a. s. 159 f.

¹⁷³ J. Hellner, 1965, s. 77, 87.

¹⁷⁴ J. Hellner, a.a. s. 364.

¹⁷⁵ J. Hellner, a.a. s. 86 f.

¹⁷⁶ J. Hellner, a.a. s. 90 f.

anser Hellner, men detta gäller inte heller i alla lägen, menar han. Slutligen när det gäller villkor då försäkringsbolagen fritager sig från ansvar för skador när bilföraren är berusad eller saknar körkort, måste de särskilda omständigheterna beaktas i varje enskilt fall och en nyanserad bedömning göras, enligt Hellner.¹⁷⁷

Den lösning som Hellner har föreslagit är som framgår ganska komplicerad då den går ut på att en rad avvägningar skall göras vid en bedömning av ett försäkringsvillkor. Detta gör att det är svårt att åstadkomma en enhetlig tillämpning av hans lösningsförslag. Men det kan noteras att Hellner som huvudregel vill tillämpa de tvingande reglerna i tvivelaktiga fall när försäkringsvillkoret är oklart formulerat. Och trots Hellners djupgående analys av problematiken konstaterar han att ”det står emellertid utom tvivel, att försäkringsbolagen i viss utsträckning kan undgå verkan av de tvingande reglerna genom att istället för en förpliktelse, underkastad dessa, göra en ansvarsbegränsning”¹⁷⁸.

5.3.3 Diskussionen efter FAL

Eftersom FAL trädde ikraft förra året är det inte så mycket som har blivit skrivet ännu i litteraturen om den nya lagen. Det är främst Bertil Bengtsson, som själv deltagit i lagstiftningsarbetet, som har kommenterat de nya bestämmelserna. Även Erland Strömbäck har kort kommenterat FAL i en artikel i JT¹⁷⁹. Jag kommer nedan att redogöra för deras synpunkter och kommentarer gällande bestämmelsen i 4 kap. 11 § FAL.

5.3.3.1 Bertil Bengtsson

Bertil Bengtsson har dels kommenterat regeln i 4 kap. 11 § FAL i sin bok Försäkringsavtalsrätt från 2006 och dels i två artiklar i NFT¹⁸⁰. Han påpekar att rättsläget gällande omfattningsvillkor som gränsar till villkor om biförpliktelser fortfarande är ganska oklart, men nedan följer ändå hans kommentarer vad gäller regelns tillämpningsområde.

5.3.3.1.1 Kommentarer

Inledningsvis framhåller Bengtsson att regeln i 4 kap. 11 § FAL infördes i lagen för att hindra försäkringsbolagen att kringgå de tvingande reglerna genom utformningen av deras villkor, och för att reglerna därigenom inte skulle förlora sin funktion. Han jämför införandet av 4 kap. 11 § FAL med vad som skett i Norge gällande omfattningsvillkor, och konstaterar att

¹⁷⁷ J. Hellner, Exclusions, s. 57 ff.

¹⁷⁸ J. Hellner, 1965, s. 64.

¹⁷⁹ E. Strömbäck, Något om den renoverade försäkringsavtalslagen, JT 2004/05 nr 2, s. 352 ff.

¹⁸⁰ B. Bengtsson, 2005 års försäkringsavtalslag: mera om omfattningsbestämmelser, NFT 3/2005, s. 308 ff. samt Nyheter i 2005 års försäkringsavtalslag; en översikt, NFT 2/2005, s. 137 ff.

rättsläget där kan ge föga ledning för svensk del. Dels har motivuttalanden istället för lagregler fått en framstående roll i Norge när det gäller omfattningsvillkor, dels skiljer sig den norska definitionen av begreppet säkerhetsföreskrift från den svenska. Detta gör att inställningen till omfattningsvillkor generellt är strängare i Norge än i Sverige, och vi i Sverige kan därför knappast få någon vägledning ifrån Norge för att klargöra rättsläget, konstaterar Bengtsson.¹⁸¹

Vidare anser Bengtsson att det kan diskuteras om regeln i 4 kap. 11 § FAL verkligen är till hjälp för rättstillämpningen. Den är ganska svårtillämpad menar han, men han framhåller att den i alla fall påminner om att det inte är ordalydelsen som är helt avgörande för biförpliktelsereglernas tillämpningsområde. Införandet av regeln kan förefalla vara en skärpning av inställningen till omfattningsvillkor enligt Bengtsson, särskilt eftersom en motsvarande regel även införts för företagsförsäkringens del, men han anser ändå att det nu istället kan urskiljas vilka villkor som kan tillåtas som omfattningsvillkor. Villkor som det tidigare har debatterats om kan nu bedömas vara tillåtna menar han, eftersom bestämmelsen i 4 kap. 11 § FAL endast avser villkor som tar sikte på samma förhållanden som de tvingande biförpliktelsereglerna. Avgränsningar som sker på andra grunder går inte att komma åt med den angivna regeln. Därför anser Bengtsson att gränsdragningen nu kan ske på ett delvis annorlunda sätt jämfört med tidigare, och att den tidigare diskussionen som förts i litteraturen om omfattningsvillkor får således delvis mindre betydelse idag.¹⁸²

Det är alltså svårt att avgöra hur långt de tvingande reglerna skall tillämpas, konstaterar Bengtsson. Villkor som tar sikte på den försäkrades handlande kan ofta anses vara ett kringgående av reglerna om biförpliktelser, och bör då enligt honom behandlas som ett biförpliktelsevillkor, medan det är svårare i andra fall när undantaget syftar på något annat förhållande. Bengtsson framhåller att det finns skäl att beakta vilka argument försäkringsbolagen har för att helt undanta en viss risk, och om argumenten kan anses vara väl underbyggda finns det anledning att godta villkoret som ett omfattningsvillkor, menar han. Dessutom anser han att det bör vägas in i bedömningen vilken information som bolaget har gett i frågan.¹⁸³

5.3.3.1.2 Behandlade villkor

Några exempel på olika villkor kommenteras av Bengtsson, men han påpekar att hans uttalanden är mycket osäkra och att det hade varit möjligt att också argumentera för ett motsatt resultat. Här redogörs kort för hans kommentarer. När det gäller riskökning och upplysningsplikt nämner Bengtsson exemplet som kommenterats av Hellner när explosiva ämnen befinner sig på ett visst avstånd från den försäkrade egendomen. Ett villkor

¹⁸¹ B. Bengtsson, 2006, s. 135 f.

¹⁸² B. Bengtsson, a.a. s. 137 f.

¹⁸³ B. Bengtsson a.a. s. 138 f.

som fritar försäkringsbolaget från ansvar i sådana situationer bör inte falla under regeln i 4 kap. 11 § FAL, menar Bengtsson. Det är då ett faktiskt förhållande som ökar risken anser han, och det hänvisas inte på något sätt till kännedom hos försäkringstagaren. Nästa exempel som han tar upp är när en skada undantas på den grund att bristande omsorg har förekommit på den försäkrades sida eller att vissa åtgärder för att hindra skada inte har iakttagits. Ett sådant villkor bör bedömas som ett tillåtet omfattningsvillkor enligt Bengtsson, om det endast anger ”ett konkret förhållande som tydligen innebär en betydligt ökad risk”¹⁸⁴. Ifall villkoret syftar till något handlande hos den försäkrade (eller någon som denne ansvarar för) kan istället villkoret betraktas som ett kringgående av reglerna om biförpliktelser, menar Bengtsson. Han anser att det inte är meningen att försäkringsbolagen skall hindras att undanta en risk bara för att ett riskabelt förhållande eventuellt kan ha samband med den försäkrades handlande, utan det bör krävas att risken typiskt sett beror av ett sådant förhållande för att de tvingande reglerna skall tillämpas.¹⁸⁵

När det gäller undantag för stöldbegärlig egendom som kvarlämnats i bil, båt eller husvagn finner Bengtsson, med viss tvekan, att sådana undantag bör godtas som omfattningsvillkor eftersom det är de faktiska förhållandena som då typiskt sett ökar skaderisken. Dock föreligger ofta oaktsamhet i sådana fall konstaterar han, och därför kan regeln om framkallande av försäkringsfallet bli aktuell ändå. Vidare gäller vid undantag av skador som inträffar när den försäkrade är påverkad av alkohol eller narkotika att en presumtion kan anses föreligga för allvarlig vårdslöshet i sådana situationer, menar Bengtsson. Därför bör regeln om framkallande av försäkringsfall kunna tillämpas på sådana villkor enligt honom.

Villkor som undantar skador pga. försummat underhåll bör behandlas enligt regeln i 4 kap. 5 § FAL anser Bengtsson, men han framhåller att ett sådant villkor i vissa fall kan accepteras som ett omfattningsvillkor. När det gäller villkor som undantar skador som inträffat då nyckel lämnats kvar i lås eller när förvaringsutrymme varit olåst, menar Bengtsson att de bör bedömas som säkerhetsföreskrifter enligt de tvingande reglerna i 4 kap. FAL. Detsamma bör möjligen gälla villkor som utesluter skada genom regn m.m. på lös egendom som finns under bar himmel, eller i byggnad utan hela och täta golv, väggar och tak. Men endast ifall det beror på tillfälliga omständigheter som den försäkrade typiskt sett kan kontrollera, menar Bengtsson. Däremot bedömer han att villkor som är tillräckligt klart formulerade och som inte ställer några direkta krav på den försäkrade troligen kan godtas som omfattningsvillkor. Detsamma bör gälla överlag anser han när försäkringsbolagen vill undanta skador som beror av vissa bestående förhållanden som ökar sannolikheten för att skada inträffar, även om den försäkrade kan påverka dem till viss del.¹⁸⁶

¹⁸⁴ B. Bengtsson, a.a. s. 141.

¹⁸⁵ B. Bengtsson, NFT 3/2005, s. 309.

¹⁸⁶ B. Bengtsson, 2006, s. 139 ff.

Bengtsson framhåller att osäkerhet råder kring de tvingande biförpliktelse-reglernas tillämpningsområde, och han påpekar att Hellners lösning med en allsidig bedömning fortfarande kan vara närliggande att tillämpa vid tvister i domstol. Dock, menar han, är ett sådant prejudikat inte till så stor hjälp eftersom den avvägning som krävs mellan olika intressen är svår att utföra inte bara för en domstol utan även för kunniga experter på området. Dessutom skulle ett enstaka prejudikat inte kunna ge någon klarhet i hur alla olika typer av villkor skulle bedömas. Bengtssons slutsats i sin diskussion blir att 4 kap. 11 § FAL medfört en något enklare gränsdragning nu jämfört med tidigare, och att: ”de tvingande reglerna skulle tillämpas när ett villkor objektivt sett framstår närmast som en omskrivning av en tvingande bestämmelse, varvid man i tveksamma gränsfall skulle fästa vikt vid om vägande försäkringstekniska skäl talade för att tolka villkoret efter ordalagen”¹⁸⁷. Men inte heller denna regel skulle lösa alla tolkningstvister, menar han.¹⁸⁸

Liksom vad Hellner kom fram till i sin analys av problemet, konstaterar Bengtsson att det finns metoder som försäkringsbolagen kan använda sig av för att slippa ”de tveksamma fallen” och komma runt de tvingande reglerna. Exempelvis menar Bengtsson att bolagen kan göra det genom att inte hänvisa till något handlande hos försäkringstagaren eller den försäkrade, t.ex. genom att undanta vissa situationer då den försäkrades försumlighet typiskt sett har särskild betydelse eller viss egendom där sådana problem normalt uppstår. På så sätt kan försäkringsbolagen fortfarande kringgå biförpliktelse-reglerna anser Bengtsson, och införandet av 4 kap. 11 § FAL har därför endast underlättat gränsdragningen för reglernas tillämpning något, menar han.¹⁸⁹

5.3.3.2 Erland Strömbäck

Erland Strömbäck har kommenterat regeln i 4 kap. 11 § FAL i en artikel i JT¹⁹⁰ och där delat med sig av sin syn på regelns betydelse. Han förklarar i artikeln att regeln innebär att lagstiftaren inskränker försäkringsbolagens rätt att utforma försäkringsprodukten på önskvärt sätt. Vidare anser han att de restriktiva principer för tolkning av omfattningsvillkor som utvecklats genom tidigare tillämpning av reglerna i KFL, framför allt genom Allmänna reklamationsnämndens praxis, har fått en slags kodifiering genom regeln i 4 kap. 11 § FAL. Han framför även tanken att lagstiftaren också i fortsättningen kunde ha lämnat problemet med omfattningsvillkor till rättstillämpningen, och därmed inte behövt införa en svårtillämpad bestämmelse som kanske ställer till med mer problem än vad den gör nytta.

¹⁸⁷ B. Bengtsson, a.a. s. 143.

¹⁸⁸ Se föregående not samt B. Bengtsson, NFT 3/2005, s. 310.

¹⁸⁹ B. Bengtsson, 2006, s. 143 f.

¹⁹⁰ E. Strömbäck, Något om den renoverade försäkringsavtalslagen, JT 2004/05 nr 2, s. 352 ff.

5.4 Sammanfattning och kommentarer

Regeln i 4 kap. 11 § FAL saknar motsvarighet i tidigare försäkringsavtalslagar och därför ställs domstolarna inför nya problem när denna regel skall tillämpas i framtiden. Det går inte att finna en klar linje mellan de omfattningsvillkor som bestämmelsen tar sikte på och de som faller utanför dess tillämpningsområde, och således råder det fortfarande osäkerhet om vad som gäller angående den här typen av villkor. I förarbetena nämns vissa villkorstyper och hur de bör behandlas, men det är endast några exempel på villkor som kommenteras. Många lämnas utan omnämnande i propositionen och frågan hur dessa skall bedömas är i princip fortfarande olöst. Dock var avsikten med lagregeln att uppställa vissa riktlinjer för hur omfattningsvillkor som gränsar till biförpliktelsevillkor skall bedömas, men frågan är om regeln ens uppfyller det kriteriet. Bestämmelsen är mycket allmänt formulerad och generell hållen, och det är i princip villkoren som kommenteras i propositionen som man kan säga att det nu finns riktlinjer för hur de skall bedömas.

När det gäller diskussionen i doktrinen på det här området kan det konstateras att ingen riktig enighet föreligger om hur gränsdragningen skall göras för de tvingande biförpliktelsereglernas tillämpningsområde. Författarnas olika åsikter och synpunkter angående olika lösningar speglas till stor del av deras syn på avtalsfriheten när det gäller försäkringsavtal och till vilken grad lagstiftaren skall få ingripa i försäkringsbolagens rätt att avgränsa risken. De som kan tänka sig en mer långtgående begränsning i avtalsfriheten, såsom exempelvis Schmidt, förordar en bredare tillämpning av reglerna till förmån för försäkringstagarna. De som istället anser att försäkringsbolagen själva skall få bestämma produkten till hög grad, menar att tillämpningsområdet för reglerna om biförpliktelser skall vara snävare.

Var gränsen bör dras idag mellan tillåtna och o tillåtna omfattningsvillkor är därför fortfarande ganska oklart i doktrinen. Bengtsson har uttalat tveksamhet till sina egna analyser, och Strömbäck har inte diskuterat problemet särskilt ingående. Precis som Bengtsson framhåller kan det tänkas att Hellners lösningsförslag kan ligga till grund för ett domstolsavgörande än idag, men som påpekats tidigare är det inte lätt för en domstol att göra en sådan allsidig bedömning eftersom det krävs mycket kunskap på försäkringsområdet för att genomföra den. Dessutom fanns inte regeln i 4 kap. 11 § FAL vid Hellners uttalanden, och det är svårt att avgöra hur pass mycket regelns införande påverkar värdet av hans uttalanden.

Den diskussion som Bengtsson för angående problemet med omfattningsvillkor känns som något mittemellan Schmidts konsumentvänliga syn på problemet, och den avvägning som Hellner förordar då försäkringsbolagen kan ha många olika skäl att åberopa för att ett villkor utgör ett tillåtet omfattningsvillkor. Särskilt som införandet av FAL hade till syfte att bl.a. stärka försäkringstagarnas intressen, kan det eventuellt tala för att en konsumentvänlig tolkning bör ske i enlighet med regeln i 4 kap. 11 § FAL. Framför allt Hellner, men även Bengtsson, talar om att villkoren bör vara

klart och tydligt formulerade för att betraktas som tillåtna omfattningsvillkor, och detta skulle kunna innebära att en snäv tolkning kan göras av sådana villkor med hjälp av oklarhetsregeln.

6 Praxis – omfattningsvillkor och villkorstolkning

6.1 Allmänt

Eftersom regeln i 4 kap. 11 § FAL är så pass ny är det inte så konstigt att det saknas avgöranden som gäller bestämmelsens tillämpningsområde. Dock är problemet med biförpliktelsevillkor och omfattningsvillkor känt sedan länge och därför finns det en del praxis, framför allt från ARN, som kan vara av intresse i detta sammanhang. Det saknas som sagt avgöranden från HD på det här området. I Norge finns emellertid rättsfall som har behandlat problemet¹⁹¹, men dessa avgöranden bör vara av begränsad betydelse för svensk del då den norska försäkringsavtalsrätten skiljer sig från den svenska till viss del.¹⁹²

När det gäller de allmänna domstolarna kommer jag nedan att redogöra för ett hovrättsfall som behandlar problemet med omfattningsvillkor och därefter kommenteras rättsfall som generellt gäller tolkning av konsumentförsäkringsvillkor. Dessa avgöranden kan ha viss betydelse vid tolkning av ett omtvistat omfattningsvillkor i en tvist, och därför anser jag att de är relevanta i sammanhanget.

Avgörandena från ARN är inte bindande för parterna och de kan därför inte anses utgöra rättspraxis i egentlig mening för att fastställa gällande rätt.¹⁹³ Emellertid brukar ARN:s utlåtanden i regel följas av försäkringsbolagen och de skulle därför kunna visa på en viss sedvänja inom försäkringsbranschen som talar om vad som är den allmänna uppfattningen i olika frågor. Därför bedömer jag att avgöranden från ARN kan vara av intresse för denna uppsats. I avsnittet om ARN:s praxis kommer jag att behandla avgöranden gällande omfattningsvillkor och biförpliktelsevillkor mer ingående, och villkorstolkningsärenden ges mindre utrymme eftersom det finns avgöranden från de allmänna domstolarna på det området.

6.2 De allmänna domstolarna

6.2.1 Omfattningsvillkor

Det finns som sagt inte mycket rättspraxis från de allmänna domstolarna vad gäller omfattningsvillkor som gränsar till biförpliktelsevillkor. Men ett

¹⁹¹ NRt 1973 s. 737 samt NRt 1979 s. 554.

¹⁹² B. Bengtsson, 2006, s. 136. Se även avsnitt 5.3.3.1.1. ovan.

¹⁹³ M. Radetzki, JT 1996/97 nr 1, s. 108 ff.

hovrättsfall¹⁹⁴ finns emellertid som behandlar denna fråga. Fallet handlade om en företagsförsäkring som gällde vid skada som uppkommit genom bedrägeri, förskingring eller olovligt förfogande då en personbil eller lätt lastbil inte återlämnats efter provkörning efter överenskommen lånetid. Dock fanns ett undantagsvillkor med följande innehåll: ”Försäkringen gäller inte vid skada om läsbar fotokopia av låntagarens gällande körkort saknas. En identitetskontroll ska ha utförts genom att kontrollera att fotografi, namnunderskrift och personnummer på giltigt körkort stämmer överens med personen som lånar bilen.” Försäkringsbolaget vägrade att utge ersättning enligt försäkringen med hänvisning till att det nämnda villkoret inte hade uppfyllts när företaget hade blivit bestulen på en bil. En av huvudfrågorna i målet var om villkoret med krav på identitetskontroll var att se som ett omfattningsvillkor eller en säkerhetsföreskrift.

Tingsrätten framhöll att en säkerhetsföreskrift är avsedd att förebygga och förhindra skada. Det aktuella villkoret skiljde sig åt i formuleringen från övriga undantagsvillkor och beskrev en handlingsregel som försäkringstagaren skulle iaktta. Eftersom handlingsregeln hade till syfte att minimera skador skulle villkoret betraktas som en säkerhetsföreskrift, enligt tingsrätten. Därför gällde försäkringen även den aktuella stölden. Emellertid fick försäkringstagarens underlåtenhet att iaktta föreskriften till följd att tingsrätten fann försäkringsbolaget berättigat att vägra ersättning till försäkringstagaren ändå, pga. orsakssambandet mellan underlåtenheten och den inträffade skadan. Tingsrätten bedömde att stölden inte hade skett om föreskriften hade följts, och därför fick käranden själv stå för förlusten av bilen. Hovrätten fastställde tingsrättens dom med hänvisning till de av tingsrätten angivna skälen.

Rättsfallet gällde en företagsförsäkring men resonemanget i domskälen angående det omtvistade villkoret gäller med stor sannolikhet även vid konsumentförsäkring. Det som kan ha skiljt sig åt om fallet hade gällt den senare försäkringen är att domstolarna eventuellt hade varit mindre stränga mot försäkringstagaren och därmed inte tillåtit försäkringsbolaget att helt vägra ersättning på grund av försäkringstagarens försumlighet.

Eftersom rättsfallet kommer från en hovrätt har det inte särskilt högt prejudikatvärde, och dessutom tillämpades då gällande GFAL av domstolarna. Men diskussionen i målet angående det omtvistade försäkringsvillkoret anser jag stämmer väl överens med vad som framhållits i förarbetena till 4 kap. 11 § FAL, och jag tror att domstolens bedömning hade blivit densamma om fallet hade avgjorts idag.

6.2.2 Villkorstolkning

När det gäller tolkning av konsumentförsäkringsvillkor och oklarhetsregelns tillämpningsområde finns framför allt ett rättsfall som bör lyftas fram i detta

¹⁹⁴ Icke publicerat hovrättsfall: Mål nr T 199-03.

sammanhang. Fallet gällde emellertid inte tillämpningen av 10 § AVLK, men oklarhetsprincipen har ändå haft betydelse för målets utgång. I NJA 1988 s. 408 handlade det om tolkning av ett avtalsvillkor i en hemförsäkring. Villkoret undantog från försäkringens omfattning stöld från bil av stöldbegärlig egendom som ”lämnats kvar” i bilen. I fallet hade försäkringstagaren lastat ur vissa föremål från bilen och lämnat bilen med musikutrustning i utan uppsikt under 15-20 minuter. Den kvarlämnade utrustningen stals ur bilen under denna tid och frågan i målet var om undantaget i försäkringen gällde i denna situation. I domskälen framhöll HD att det ifrågavarande villkoret inte kunde anses vara otvetydigt, att fallet gällde en konsumentförsäkring och att försäkringsbolaget uttryckligen i sina villkor skulle ha angett det om man generellt ville undanta situationer där egendom lämnats utan omedelbar uppsikt. Vidare ansågs försäkringstagarens handlande till viss del ursäktligt; det fanns ingen praktisk möjlighet att ta med sig tyngre utrustning vid kortare uppehåll i färden, menade HD. Dessa omständigheter talade till försäkringstagarens fördel och HD kom därför fram till i sitt domslut att undantaget inte var tillämpligt.

Avgörandet visar på en ganska långtgående tillämpning av oklarhetsregeln. I både tingsrätt och hovrätt ansågs villkoret klart nog för att tolkas enligt allmänt språkbruk, men HD menade att en sådan tolkning skulle medföra en viktig begränsning av försäkringsskyddet och ansåg istället att oklarhetsregeln skulle tillämpas. Marcus Radetzki¹⁹⁵ menar att det inte är omöjligt att HD i det här fallet tillämpade oklarhetsregeln som ett primärt tolkningsinstrument, likställt med de andra faktorer som kan beaktas vid villkors-tolkning, vilket i så fall skulle ge en rimlig förklaring till utgången i målet, menar han.¹⁹⁶

Även i rättsfallet NJA 1996 s. 727 tolkade HD ett undantagsvillkor i en konsumentförsäkring, och i det fallet ansågs villkoret vara uppfyllt. Genom en ”naturlig tolkning” av undantagsvillkoret bedömde HD att den omtvistade händelsen föll under villkorets tillämpningsområde och försäkringstagaren tilldömdes därför inte någon ersättning från sitt försäkringsbolag. Oklarhetsregeln tillämpades inte i det här fallet, utan HD tycks ha stannat vid en tolkning av ordalydelsen och bedömt vad som var en rimlig tolkning av villkoret.

I ett annat rättsfall¹⁹⁷ har HD uttalat sig generellt om tolkningsmetoden vid oklara försäkringsvillkor. HD framhöll att oklarhetsregeln kan tas till som en sista utväg om inte andra tolkningsfaktorer, såsom exempelvis villkorets syfte, praxis och rimlighetsöverväganden, leder fram till en lösning. Det underströks inte i domskälen att fallet gällde en företagsförsäkring, men HD:s uttalanden bör anses ha avsevärt mindre betydelse för tolkningen av

¹⁹⁵ M. Radetzki, 1998, s. 78 (fotnot).

¹⁹⁶ Se föregående not samt Ola Svenssons diskussion i *Tolkning och bristande finhet. Några kommentarer till NJA 1988 s. 408. Avtalslagen 90 år, 2005*, s. 461 ff.

¹⁹⁷ NJA 2001 s. 750 jfr NJA 2006 s. 53.

konsumentförsäkringsvillkor, särskilt inom tillämpningsområdet för 10 § AVLK.¹⁹⁸

Även ett hovrättsfall¹⁹⁹ belyser oklarhetsregelns tillämpningsområde. Där anfördes att det handlade om standardvillkor i konsumentförhållanden som bör vara klart och exakt formulerade, och därför ansågs försäkringsbolaget vara den part som skulle drabbas av oklarheten i försäkringsavtalet och villkoret tolkades till bolagets nackdel.

HD har tolkat konsumentförsäkringsavtal i ett flertal andra fall²⁰⁰, men dessa avgöranden kommer inte att behandlas närmare här då jag bedömer att de inte har någon större betydelse för denna framställning.

6.3 Allmänna reklamationsnämnden

6.3.1 Omfattningsvillkor

ARN har avgjort ett flertal fall där omfattningsvillkor har gränsat till villkor om biförpliktelser. I dessa ärenden har försäkringsbolagen tidigare nekat den försäkrade ersättning med hänvisning till att händelsen inte omfattats av försäkringen.

I ett fall²⁰¹ har ARN konstaterat att ett krav på aktsamhet inte skall bedömas som ett omfattningsvillkor utan som ett villkor som tillåter nedsättning av försäkringsersättningen. I ett annat ärende²⁰² har ett villkor som undantar skada på försäkrat fordon eller tillbehör som uppkommer under tävling eller träning för tävling, eller vid körning på inhägnat tävlingsområde accepterats som ett omfattningsvillkor.

Ett annat ärende²⁰³ handlade om en reseförsäkring med ett villkor som undantog från försäkringens omfattning stöld av pengar eller stöldbegärlig egendom som lämnats kvar i transportmedel. Dock utgick ersättning om den stöldbegärliga egendomen endast lämnats tillfälligt i transportmedlet inlåst i handskfack eller i från kupéutrymmet avskilt, låsbart bagageutrymme. Försäkringstagaren blev bestulen på kamera och pengar som han lämnat kvar i sin bil. Denne hade inte låst in sina värdesaker i något utrymme, och frågan var om han ändå hade rätt till ersättning från försäkringen. ARN ansåg att villkoret om krav på inlåsnings var en begränsning av försäkrings-skyddets omfattning som kunde accepteras. Genom att försäkringstagaren inte hade låst in den stulna egendomen hade denne därför inte rätt till

¹⁹⁸ Se B. Bengtsson, 2006, s. 56.

¹⁹⁹ RH 1994:115.

²⁰⁰ Se exempelvis NJA 1939 s. 286, NJA 1941 s. 683, NJA 1944 s. 21, NJA 1966 s. 313, NJA 1974 s. 616, NJA 1992 s. 428, NJA 2006 s. 53.

²⁰¹ ARN 96-0029, se även ARN 2004-7343.

²⁰² ARN 2004-6910.

²⁰³ RFS 1987 B 1:66 jfr ARN 83/R2552.

försäkringsersättning. Två ledamöter reserverade sig dock mot beslutet och ansåg det ifrågavarande villkoret utgöra en säkerhetsföreskrift. Därför skulle försäkringsersättningen endast sättas ned, inte helt falla bort, menade de.

I ett annat fall²⁰⁴ har en försäkringstagare nekats ersättning då han inte låst in sin portmonnä med pengar i ett stöldskyddsskåp när han varit inlagd på sjukhus. ARN ansåg att försäkringsbolaget gjort en korrekt bedömning och villkoret accepterades som ett omfattningsvillkor. Emellertid reserverade sig tre ledamöter som ville se villkoret som en säkerhetsföreskrift, och de ansåg därmed att bolaget skulle ersätta stölden.

Sådana villkor med inlåsningskrav som behandlats ovan hade med stor sannolikhet bedömts som säkerhetsföreskrifter idag efter vad som uttalats i propositionen angående 4 kap. 11 § FAL. Där ges ju som ett exempel krav på att egendom skall förvaras i låst utrymme. Därför hade dessa ärenden antagligen avgjorts i enlighet med de reserverade ledamöternas åsikter idag.

I ett relativt nytt avgörande från ARN²⁰⁵ bedömdes ett villkor med krav på att en bil skulle vara utrustad med elektronisk startspärr samt vara märkt på rutorna med bilens registreringsnummer, som en säkerhetsföreskrift. Nämnden konstaterade i ärendet att det aktuella villkoret var utformat som ett omfattningsvillkor, men eftersom det i realiteten innebar en förpliktelse för den försäkrade skulle villkoret istället ses som en säkerhetsföreskrift. Vidare uppmärksammades den nya bestämmelsen i 4 kap. 11 § FAL, vilken i och för sig inte var tillämplig i fallet, men nämnden framhöll att dess bedömning låg i linje även med den nya lagstiftningen.

Ett villkor om att stöld ur gemensamhetsutrymme omfattas endast av försäkringen om gärningsmannen brutit sig in med våld, har accepterats som omfattningsvillkor av ARN.²⁰⁶ Ledamöter har dock reserverat sig i ärendena och ansett att inbrottskravet var att se som ett krav på låsning av utrymmet, vilket skulle betraktas som en säkerhetsföreskrift vars åsidosättande kunde medföra nedsättning av ersättningen.

Även det sistnämnda villkoret skulle idag kunna bedömas med hjälp av förarbetena till 4 kap. 11 § FAL. Det framgår av propositionen att ett sådant villkor kan även efter FAL:s ikraftträdande bedömas som ett omfattningsvillkor. Därför bör bedömningen, som ARN gjorde i det ovan nämnda fallet, ha blivit densamma om villkoret hade prövats idag.

6.3.2 Villkorstolkning

I ARN tillämpas oklarhetsregeln regelbundet vid tolkning av konsumentförsäkringsvillkor.²⁰⁷ Utvecklingen går mot att försäkringsbolagens

²⁰⁴ RFS 1989 B 1:25.

²⁰⁵ ARN 2005-5301.

²⁰⁶ ARN 85/R5964, RFS 1986 B 1:13, RFS 1988 B 1:10.

²⁰⁷ B. Bengtsson, 2006, s. 53.

försäkringstekniska argument tillmäts allt mindre betydelse i tolknings-
tvisterna, och Bertil Bengtsson menar att det är naturligt också efter att
AVLK trädde ikraft. ARN tycks istället, anser han, i regel bygga
avgörandena på villkorets ordalydelse men även den försäkrades insikt om
det ifrågavarande villkorets syfte tillmäts också betydelse i vissa fall.²⁰⁸

I ett ärende²⁰⁹ har ett villkor som medger ersättning vid stöld ur lokal endast
då gärningsmannen har brutit sig in med våld tolkats till försäkringstagarens
fördel. ARN ansåg att villkoret i och för sig kunde anses vara en nödvändig
begränsning av risken från försäkringsbolagets sida och därmed accepteras
som ett omfattningsvillkor, men otydligheten i avtalet gjorde att ARN
tolkade villkoret till försäkringstagarens fördel ändå. Den oklara
utformningen av försäkringsavtalet bestod i att det angivna villkoret ansågs
kunna förväxlas med en säkerhetsföreskrift, och ARN bedömde därför att
oklarheten skulle gå ut över försäkringsbolaget och villkoret tolkades till
bolagets nackdel. Villkoret omfattade därmed den inträffade stölden, trots
att utredning saknades om hur denna hade gått till. Försäkringsersättningen
reducerades dock till hälften med hänvisning till den risk som försäkrings-
tagaren hade tagit genom att förvara egendomen i en lokal dit fler än han
själv hade tillträde.

Detta ärende handlade både om omfattningsvillkor/biförpliktelsevillkor och
om tolkning. I ett flertal andra fall²¹⁰ har oklarhetsregeln tillämpats av ARN
för att tolka konsumentförsäkringsvillkor, men jag kommer inte av
utrymmesskäl att kommentera avgörandena i detta avsnitt.

6.4 Sammanfattning

Det kan konstateras att det i princip saknas rättspraxis från de allmänna
domstolarna vad gäller omfattningsvillkor som gränsar till biförpliktelse-
villkor. Detta gör det naturligtvis svårt att dra några slutsatser om vad som
gäller angående sådana villkor idag. Därför kan det finnas ett visst värde i
att även se till avgöranden från ARN i dessa frågor. Avgörandena från ARN
som har varit av intresse här har nästan uteslutande behandlat villkor som
kommenterats i förarbetena till 4 kap. 11 § FAL. Därför anser jag att ARN:s
praxis knappast kan hjälpa till att klargöra rättsläget något ytterligare på
detta område.

När det gäller tolkning av konsumentförsäkringsvillkor är det inte helt klart
hur stark oklarhetsregelns ställning är idag, men dock talar NJA 1988 s. 408
för att en väldigt ”snäll” tolkning kan ske till den försäkrades förmån.
Även efter att 10 § AVLK trädde ikraft bör detta också vara något som
domstolarna har i åtanke i sina bedömningar. Därför bör också försäkrings-

²⁰⁸ B. Bengtsson, 1998, s. 97 ff., 2006, s. 53.

²⁰⁹ ARN 83/R6193.

²¹⁰ Se exempelvis ARN 86/R5512, ARN 91/R1621, RFS 1998 B 1:7, 15, 25, 52, RFS 1999
B 1:23, 46, ARN 2000-3757, 2000-5999, ARN 2001-8055, RFS 2001 B 1:5, RFS 2002 B
1:13.

bolagens ekonomiska argument spela allt mindre roll vid tolkningen av konsumentförsäkringsvillkor, och detta bör även gälla när det handlar om försäkringsvillkor som begränsar försäkringens omfattning.

I ARN tillämpas oklarhetsregeln regelbundet för att avgöra hur ett villkor skall tolkas, men som nämnts tidigare kan inte ARN:s praxis läggas till grund för att dra några slutsatser om vad som är gällande rätt. Hade fler rättsfall funnits från de allmänna domstolarna hade det varit lättare att fastställa om ARN:s praxis faktiskt speglar vad som gäller idag angående oklarhetsregelns tillämpningsområde. Eftersom sådana fall dock är ovanliga får vi nöja oss med att konstatera att ARN:s praxis endast kan ses som en slags sedvänja i branschen och att det är oklart hur stor vikt en domstol hade lagt vid denna sedvänja vid bedömningen av ett fall.

7 Analys och slutsatser

7.1 Allmänt

I uppsatsen har lagförarbeten, doktrin och rättspraxis behandlats vad gäller omfattningsvillkor i konsumentförsäkringar. Den regel som finns som behandlar detta område är som tidigare nämnts den sedan förra året gällande regeln i 4 kap. 11 § FAL. Jag kommer nedan att diskutera vilka villkor som bestämmelsen är avsedd att omfatta samt analysera och resonera kring varför regeln infördes i FAL och vad den angivna regeln egentligen innebär för rättsläget idag.

7.2 Diskussion och analys

7.2.1 Inledning

Problemet med omfattningsvillkor i konsumentförsäkringar är intressant att diskutera ur den synvinkeln att biförpliktelsesreglerna i 4 kap. FAL är tvingande och får inte kringgå av försäkringsbolagen genom utformningen av deras avtalsvillkor. Frågan är även viktig för försäkringstagarna då gränsdragningen mellan ett biförpliktelsevillkor och ett omfattningsvillkor delvis handlar om deras rätt till försäkringsersättning. Med det menar jag att ett biförpliktelsevillkor kan medföra rätt till viss ersättning, medan ett omfattningsvillkor innebär att händelsen faller helt utanför försäkrings-skyddet och att ingen ersättning utgår över huvud taget. Det är utifrån denna problematik som jag kommer att genomföra min analys nedan.

7.2.2 Villkor som omfattas av 4 kap. 11 § FAL

Regeln i 4 kap. 11 § FAL ger ingen större upplysning om vilka villkor som den avser att omfatta. Det enda den talar om är att sådana omfattningsvillkor som faller inom biförpliktelsesreglernas tillämpningsområde skall omfattas av bestämmelsen samt att ordalydelsen inte är ensamt avgörande för tillämpningen av reglerna i 4 kap. FAL. För att få mer ledning i frågan måste förarbetena studeras, och i propositionen kommenteras olika typer av villkor och hur de skall behandlas. Det som jag anser kan utläsas generellt av förarbeten, rättspraxis och doktrin är i huvudsak att omfattningsvillkor som på något sätt ställer krav på den försäkrades handlande bör falla inom biförpliktelsesreglernas tillämpningsområde och därmed omfattas av regeln i 4 kap. 11 § FAL. Detta är dock ett förhållande som i princip samtliga författare på området varit eniga om i sina analyser, och därför är detta inget nytt som har tillkommit i diskussionen genom att regeln infördes i FAL.

Bestämmelsen i 4 kap. 11 § FAL tillåter emellertid vissa omfattningsvillkor som i och för sig knyter an till den försäkrades handlande, om villkoret inte innebär några särskilda krav på den försäkrades uppträdande, och gränsen mot de ovan nämnda villkoren kan vara svår att dra i många situationer. Bertil Bengtsson talar om att det skall vara de faktiska förhållandena som typiskt sett ökar risken i sådana situationer. Som exempel nämns i propositionen undantag för viss verksamhet eller viss typ av egendom.

Det kan även vara svårt att bedöma om omfattningsvillkor som tar sikte på andra förhållanden än den försäkrades handlande bör omfattas av regelns tillämpningsområde. I förarbetena till bestämmelsen nämns några sådana typer av villkor, och som huvudregel tycks dessa falla utanför regelns omfattning, men det är ovisst om bestämmelsen ändå skulle kunna tillämpas på sådana villkor i ett enskilt fall.

Jag anser att det främst är de villkor som omnämns i propositionen som man med ganska stor säkerhet kan fastställa om de faller in under bestämmelsens tillämpningsområde eller inte. Frågan hur övriga omfattningsvillkor skall bedömas är i stort sett fortfarande olöst. Bertil Bengtsson menar att den nya regeln i 4 kap. 11 § FAL delvis klargör utifrån vilka omständigheter som omfattningsvillkoren nu skall bedömas, eftersom endast de villkor som tar sikte på samma förhållanden som biförpliktelserna går att komma åt med den angivna regeln. Jag anser emellertid att detta faktum inte är till någon större hjälp för att komma fram till vilka villkor som regeln är avsedd att omfatta. Frågan om hur gränsen skall dras för biförpliktelsereglernas tillämpningsområde när det gäller den här typen av villkor kvarstår fortfarande; Bengtsson framhåller att Hellners lösningsförslag kan tillämpas än idag men en sådan bedömning innebär en svår avvägning mellan olika intressen och lösningen ger därför inga klara besked i frågan. Detta gör det naturligtvis svårt att komma fram till exakt vilka villkor som skall omfattas av den nya lagregeln.

I Bengtssons egna kommentarer till olika villkor tycks hans bedömning i många fall grundas på den enskilda situationen, och även detta talar för att det är svårt, om inte omöjligt, att dra några slutsatser om vilka villkor som regeln i 4 kap. 11 § FAL är avsedd att tillämpas på, utöver de som nämns i propositionen.

Därmed kan konstateras att det inte går att dra någon klar gräns mellan de villkor som omfattas av lagregeln och de som faller utanför dess tillämpningsområde; den enda riktlinjen som finns är i princip biförpliktelsereglernas tillämpningsområde som i sig är ganska oklart i dagsläget på det här området. Slutsatsen går också i linje med uttalandena i förarbetena om att regeln i 4 kap. 11 § FAL infördes för att uppställa vissa principiella riktlinjer för bedömningen; någon uttömmande reglering eller fastställande av en tydlig gräns mellan biförpliktelsevillkor och omfattningsvillkor var inte avsett med den införda regeln.

En möjlighet är dock att ta hjälp av tolkningsresonemang för att bestämma i ett enskilt fall om ett omfattningsvillkor bör behandlas som ett biförpliktelsevillkor, och därmed omfattas av regeln i 4 kap. 11 § FAL.²¹¹ Vid tolkning av försäkringsvillkor är det ofta två faktorer som blir centrala vid bedömningen; dels försäkringsbolagens ekonomiska argument, dels försäkringstagarnas skyddsintresse. Som tidigare har framgått är det inte helt klart hur dessa intressen bör vägas mot varandra, men Bengtsson menar att tyngden av försäkringsbolagens skäl kan variera beroende på hur vanligt förekommande det ifrågavarande villkoret är och hur villkoret inverkar på försäkringsbolagets ekonomi. Detta kan ofta vara svårt att bedöma, och i regel åligger det försäkringsbolagen att visa att deras argument för att ett villkor skall betraktas som ett omfattningsvillkor är väl underbyggda. Bengtsson framhåller dock att försäkringstagarnas intressen i många fall bör kunna ges företräde i konsumentssammanhang. Även Jan Hellner och Marcus Radetzki menar att försäkringsbolagens ekonomiska argument i regel inte har någon avgörande betydelse för tolkningen av konsumentförsäkringsvillkor. Dessa författares synpunkter kan anses tala för att oklarhetsregeln bör kunna tillämpas i sådana situationer. Det finns även rättsfall²¹² som talar för en sådan lösning. Emellertid har ett par författare haft synpunkter på oklarhetsregelns ställning i svensk rätt och det finns ingen enighet bland författarna hur stor betydelse principen har idag i tolkningssammanhang. Därför kan endast en diskussion föras här om möjliga lösningar; rättsläget är idag ganska oklart på detta område.

Det är främst försäkringstagarnas skyddsintresse som ligger till grund för en tillämpning av oklarhetsregeln på konsumentförsäkringsvillkor som inte är klart och tydligt formulerade. Det skulle innebära att sådana villkor som diskuterats här tolkas som biförpliktelsevillkor, i enlighet med regeln i 4 kap. 11 § FAL, istället för omfattningsvillkor, eftersom det är tolkningen som är förmånligast för den försäkrade som skall ges företräde. Bengtsson förespråkar en generellt sträng tolkning mot försäkringsbolagen för att få dessa att utforma sina villkor på lämpligt sätt, vilket talar för en tillämpning av oklarhetsregeln i många situationer. Men samtidigt framhåller han att ett villkor inte bör anses vara oklart om en utvidgning av försäkringsskyddet är förödande för försäkringsbolagen. På så sätt har försäkringsbolagens ekonomiska argument ändå en viss betydelse.

Ett av syftena med de nya reglerna i FAL var att stärka försäkringstagarnas ställning, och även det kan anföras som grund för att en konsumentvänlig tolkning bör ske utifrån regeln i 4 kap. 11 § FAL. Bertil Bengtsson framhåller även särskilt att ändringarna i FRL (1982:713) som medförde att försäkringstagarnas skydd till stor del flyttades över till avtalsrätten och FAL, bör ha betydelse för tolkningen av försäkringsvillkor och lagregler i FAL, men till vilken grad är ännu oklart. Likaså kan lagfästandet av oklarhetsregeln i 10 § AVLK anses tala för att en generös tolkning av

²¹¹ Se t.ex. ARN 83/R6193 där ett villkor tolkades till försäkringsbolagets nackdel pga. oklarhet i avtalet.

²¹² Se bl.a. NJA 1988 s. 408 och övriga nämnda rättsfall i kapitel 6.

omtvistade villkor bör ske till den försäkrades förmån i enlighet med oklarhetsregeln.

Även om jag tror att sådana resonemang är möjliga, så kan även skäl anföras däremot. Jag har nämligen fått uppfattningen att författarna håller isär diskussionerna om tolkning av försäkringsvillkor i allmänhet och tolkning av omfattningsvillkor som gränsar till biförpliktelsevillkor. Genom att studera de olika författarnas kommentarer, framför allt Hellners och Bengtssons, anser jag att det framgår att författarna gör skillnad mellan dessa två situationer. I det ena fallet talar författarna om tolkning av försäkringsvillkor medan de i det andra fallet diskuterar hur en gräns skall dras för biförpliktelsereglernas tillämpningsområde. Det sistnämnda innebär ju att villkor måste tolkas för att det skall bestämmas om de faller innanför eller utanför tillämpningsområdet för biförpliktelsereglerna, men författarna använder sig alltså av delvis olika metoder för dessa två situationer.

Bengtsson och Hellner tycks anse att det finns större skäl att iaktta försäkringsbolagens ekonomiska argument vid tolkning av ett omfattningsvillkor som gränsar till ett biförpliktelsevillkor, jämfört med vid annan tolkning. Bengtsson menar att man i de tveksamma fallen bör fästa vikt vid försäkringstekniska skäl vid bedömningen av biförpliktelsereglernas tillämpningsområde, medan han i princip förespråkar en sträng tolkning mot försäkringsbolagen i enlighet med oklarhetsregeln vid tolkning av oklara avtalsvillkor i allmänhet. Vidare framhåller Hellner i sin analys att det inte är en bra lösning att låta en avvägning mellan försäkringstagarnas och försäkringsbolagens intressen ligga till grund för gränsdragningen mellan biförpliktelsevillkor och omfattningsvillkor, och detta talar för att han anser att den situationen skiljer sig åt från ”vanlig” tolkning.

Varför författarna menar att dessa bedömningar skall ske på olika sätt kan jag endast spekulera i. Det kan exempelvis bero på att de bedömer att det är skillnad mellan tolkning av ett oklart villkor som kan strida mot tvingande lagregler och tolkning av ett villkor när det endast skall bedömas om en händelse faller inom försäkringsskyddet. En tolkning kan ju ske av ett omfattningsvillkor utan att det över huvud taget berör en biförpliktelse som åligger den försäkrade. Dock anser jag att detta inte bör vara en anledning till särbehandling eftersom de tvingande lagreglerna i 4 kap. FAL har införts för att skydda försäkringstagarna, och jag har svårt att se varför en mindre sträng tolkning skulle tillåtas för att villkoren eventuellt kan anses strida mot dessa regler.

En annan anledning till att författarna vill skilja dessa situationer åt kan vara att produktfrihetsprincipen anses vara så pass central inom försäkringsavtalsrätten att författarna menar att denna bör inskränkas så lite som möjligt när det gäller omfattningsvillkor som gränsar till biförpliktelsevillkor. Av förarbetena till FAL följer att det är viktigt med avtalsfrihet vad gäller själva försäkringsprodukten, och därför kan ett argument vara att de tveksamma villkoren bör tolkas till försäkringsbolagens förmån då bolagen som huvudregel har rätt att själva bestämma vilka risker de skall ansvara

för. Omfattningsvillkoren är centrala för försäkringsbolagens beräkningar av premier, och deras avsikt är att avgränsa risken med sådana villkor. Därför bör eventuellt endast de villkor som klart tar sikte på samma förhållanden som biförpliktelsevillkor betraktas som biförpliktelsevillkor istället för omfattningsvillkor.

Därför menar jag att tolkningsprinciperna som gäller generellt för tolkning av konsumentförsäkringsvillkor eventuellt inte kan användas fullt ut vid bestämmandet av om ett villkor bör bedömas i enlighet med regeln i 4 kap. 11 § FAL. Dock framhåller Hellner i sin analys av biförpliktelsevillkorens tillämpningsområde att de tvingande reglerna i princip bör tillämpas när villkoren inte är klart och tydligt formulerade. Även Bertil Bengtsson nämner något liknande när han kommenterar en villkorstyp, och eventuellt kan det tala för att en oklarhetsprincip ändå kan ha viss betydelse när gränsen skall dras mellan omfattningsvillkor och biförpliktelsevillkor.

7.2.3 Införandet av regeln i 4 kap. 11 § FAL och rättsläget idag

Av förarbetena till bestämmelsen i 4 kap. 11 § FAL framgår att regeln infördes för att dra upp vissa principiella riktlinjer för gränsdragningen mellan biförpliktelsevillkor och omfattningsvillkor och för att hindra kringgående av de tvingande reglerna i 4 kap. FAL. Detta för att ge ledning för rättstillämpningen och även för att stärka de försäkrades rättssäkerhet. Det kan dock diskuteras om den införda regeln lever upp till dessa mål.

Bestämmelsen är väldigt generell och allmänt formulerad, vilket kanske inte är så konstigt i och för sig eftersom biförpliktelsevillkoren också är det till viss del. Dessa utgör som tidigare nämnts ramar inom vilka försäkringsbolagen måste hålla sig vid utformningen av sina avtalsvillkor. Som jag har nämnt ovan klargör regeln i 4 kap. 11 § FAL endast att ordalydelsen inte är avgörande för tillämpningen av biförpliktelsevillkoren samt att det är tillämpningsområdet för dessa regler som avgör den ovan nämnda bestämmelsens omfattning. Någon mer precisering ges inte, och frågan är om bestämmelsen är alltför otydlig. Jag anser att regelns formulering gör den svår att tillämpa, den ger inte mycket vägledning ifråga om omfattningsvillkor som gränsar till biförpliktelsevillkor. Men jag tror ändå att regeln tillsammans med förarbetena fyller en viss funktion, annars hade inte lagstiftaren valt att införa lagregeln.

Bertil Bengtsson menar att den införda regeln underlättar gränsdragningen något, och jag håller med honom om att regeln ändå visar, om än väldigt allmänt, grunden till hur en bedömning av omfattningsvillkor skall genomföras. Dock ger den nya regeln inte svar på alla frågor som behövs för att hjälpa rättstillämparen på detta område; fortfarande kvarstår till stor del problemet med gränsdragningen för biförpliktelsevillkorens tillämpningsområde vad gäller denna typ av villkor, och det medför att regeln i 4 kap. 11 § FAL inte blir helt lätt att tillämpa.

Något mer konkret vägledning ges angående de villkor som nämns i propositionen. Där kan utläsas en ganska klar uppfattning om hur vissa villkor skall behandlas och på så sätt kan domstolarna ta förarbetena till hjälp för att bedöma olika villkor i framtiden. Det kan dock ifrågasättas om lagstiftaren bör utforma lagregler på ett sätt så att ledning i princip måste hämtas i förarbetena för att lagregeln ifråga skall kunna tillämpas. Detta förekommer emellertid på flera håll i svensk lagstiftning; förarbetena utgör en viktig rättskälla i svensk rätt och åberopas ofta för en viss tolkning av en lagregel. Därför bör detta inte utgöra ett argument för att regeln i 4 kap. 11 § FAL inte skulle ha införts.

Erland Strömbäck påpekar i sin artikel²¹³ att regeln i 4 kap. 11 § FAL innebär att lagstiftaren ingriper i försäkringsbolagens rätt att i enlighet med produktfrihetsprincipen utforma försäkringsprodukterna på önskvärd sätt. Jag kan hålla med honom till viss del. Bestämmelsen är den enda lagregeln i FAL, tillsammans med motsvarande regel för person- och företagsförsäkring, som reglerar försäkringsbolagens avgränsningar av den försäkrade risken, och på så sätt har lagstiftaren inskränkt försäkringsbolagens frihet att bestämma försäkringsprodukten själva genom att regeln infördes. Dock anser jag att oavsett om regeln i 4 kap. 11 § FAL hade införts, så har försäkringsbolagen inte rätt att kringgå de tvingande reglerna i 4 kap. FAL, och jag menar att det är i huvudsak detta förhållande som den angivna bestämmelsen har till syfte att ta sikte på. På så sätt bör regeln inte inskränka försäkringsbolagens rätt att avgränsa risken i någon högre grad. Regeln skall endast säkerställa att inget kringgående sker.

Jag tror inte att regeln i 4 kap. 11 § FAL helt och hållet hindrar försäkringsbolagen från att kringgå reglerna i 4 kap. FAL, precis som Bertil Bengtsson framhåller. Det finns många olika sätt för försäkringsbolagen att utforma sina villkor på, och det är därför inte rimligt att tro att en enda lagregel skall kunna hindra alla olika typer av formuleringar som försäkringsbolagen kan använda sig av. Jag anser dock att bestämmelsen stärker försäkringstagarnas skydd till viss del genom att den visar att reglerna i 4 kap. FAL inte enkelt skall kunna kringgåas genom formuleringen av villkoren. På så sätt fångas den större mängden av villkor upp som kan betraktas som kringgående av reglerna tror jag, och det bör vara tillfredsställande utifrån de mål som lagstiftaren ställde upp i förarbetena.

Slutligen kan man ställa sig frågan om en domstol hade kommit fram till samma resultat vid en bedömning av ett villkor idag utifrån den angivna lagbestämmelsen jämfört med vid en bedömning innan lagregeln infördes. Inget säkert svar kan ges på den frågan, men till att börja med kan noteras att faktumet att ordalydelsen inte är avgörande för de tvingande reglernas tillämpningsområde är något som alla författare som diskuterat ämnet tidigare varit eniga om. Därför bör den omständigheten inte utgöra någon skillnad jämfört med vad som gällt förut angående dessa villkor. Vidare

²¹³ E. Strömbäck, JT 2004/05 nr 2, s. 352 ff.

menar Bengtsson att Hellners lösningsförslag för biförpliktelse-reglernas tillämpningsområde kan vara tillämpligt även efter FAL:s ikraftträdande, trots att Hellners uttalanden är mer än 40 år gamla. Det kan då konstateras att Hellners lösningsförslag bl.a. innehåller den andra omständigheten som nämns i bestämmelsen i 4 kap. 11 § FAL; han betonar bl.a. att de förhållanden som biförpliktelse-reglerna tar sikte på skall beaktas vid bedömningen. Det skall även enligt Hellner tas hänsyn till försäkringspraxis, försäkringsbolagens åberopade skäl, avgörandets konsekvenser samt analogier från försäkringsregler. Eftersom regeln i 4 kap. 11 § FAL endast framhåller att de förhållanden som biförpliktelse-reglerna tar sikte på skall beaktas vid bedömningen av ett villkor, kan det eventuellt tala för att Hellners lösningsförslag kan användas än idag, men något förändrat med större betoning på den ovan nämnda omständigheten. Om det skulle innebära att ett villkor bedöms på ett annorlunda sätt jämfört med tidigare är dock svårt att säga; det beror på hur de olika intressena vägs mot varandra i det enskilda fallet och det finns i princip inga svar att hämta i den frågan vare sig i doktrinen eller i praxis. Det kan därför endast konstateras att rättsläget är idag till stor del oklart vad gäller gränsdragningen mellan omfattningsvillkor och reglerna om biförpliktelser.

7.3 Sammanfattning och avslutande kommentarer

Sammanfattningsvis kan konstateras att rättsläget fortfarande är relativt oklart på konsumentförsäkringarnas område vad gäller omfattningsvillkor som gränsar till biförpliktelsevillkor. Den nya regeln i 4 kap. 11 § FAL har medfört en viss förenkling när det gäller bedömningen av omfattningsvillkor, men regeln är ganska svårtillämpad då frågan om biförpliktelse-reglernas tillämpningsområde till stor del har lämnats kvar olöst. Än idag tycks Jan Hellners lösningsförslag ligga nära till hands att tillämpa, men det är ovisst hur mycket den nya regeln inverkar på hans uttalanden.

Rättsläget har därför förändrats något genom införandet av regeln i 4 kap. 11 § FAL men det är långt ifrån klart vad som gäller på detta område idag. Det saknas i princip avgöranden vad gäller omfattningsvillkor som gränsar till biförpliktelsevillkor och det är än så länge bara Bertil Bengtsson, som själv har uttryckt osäkerhet till sina uttalanden, som har gett sig in på en ingående analys av den nya regeln i 4 kap. 11 § FAL. Därför kan inget annat konstateras än att det idag inte går att finna någon klarhet i vad som är gällande rätt på detta område.

Käll- och litteraturförteckning

Offentligt tryck

SOU 1925:21	Förslag till lag om försäkringsavtal
SOU 1977:84	Konsumentförsäkringslag
SOU 1986:56	Personförsäkringslag
SOU 1989:88	Skadeförsäkringslag
Ds. 1993:39	Ny försäkringsavtalslag
Prop. 1979/80:9	Om konsumentförsäkringslag m.m.
Prop. 1994/95:17	Oskäligen avtalsvillkor m.m. Införlivande med svensk rätt av EG:s direktiv om oskäligen avtalsvillkor i konsumentförhållanden
Prop. 1998/99:87	Ändrade försäkringsrörelseregler
Prop. 2003/04:150	Ny försäkringsavtalslag

Litteratur

Adlercreutz, Axel	Avtalsrätt I, 12 uppl., Juristförlaget i Lund, Lund 2002
Adlercreutz, Axel	Avtalsrätt II, 5 uppl., Juristförlaget i Lund, Lund 2001
Bengtsson, Bertil	Försäkringsavtalsrätt, 1 uppl., Norstedts Juridik AB, Stockholm 2006
Bengtsson, Bertil	Försäkringsrätt – Några huvudlinjer, 7 uppl., Norstedts Juridik AB, Stockholm 2005
Bengtsson, Bertil	Försäkringsteknik och civilrätt, 1 uppl., Norstedts Juridik AB, Stockholm 1998
Bengtsson, Bertil	Om försäkringstekniska förutsättningar för försäkringsavtalet. Festschrift till Jan Sandström, 1997, s. 27 ff.

- Bernitz, Ulf Standardavtalsrätt, 6:5 uppl.,
Marknadsrättsförlaget AB och Norstedts
Juridik AB, Stockholm 2003
- Hellner, Jan Försäkringsrätt, 2 uppl., Försäkrings-
juridiska föreningens publikation nr 15,
Stockholm 1965
- Hellner, Jan Om upplysningsplikt och ansvars-
begränsningar i försäkringsrätten. Festskrift
tillägnad Nils Herlitz, 1955, s. 140 ff.
- Hellner, Jan Exclusions of Risk and Duties Imposed on
the Insured, i The Jubilee volume of
Försäkringsaktiebolaget Skandia, 1955.
Selected Essays on Insurance Law,
Försäkringsjuridiska Föreningens
publikation nr 22, Klippan 1977
- Lehrberg, Bert Avtalsolkning, 4 uppl., Stockholm 2006
- Peczenik, Alexander Juridikens teori och metod, 1 uppl., Fritzes
förlag AB, Stockholm 1995
- Radetzki, Marcus Orsak och skada. Om tolkning av ansvars-
bärande orsaksvillkor i avtal om egendoms-
försäkring (ak.avh.), Stockholm 1998
- Ramberg, Jan och Allmän avtalsrätt, 7 uppl., Norstedts
Ramberg, Christina Juridik AB, Stockholm 2007
- Schmidt, Folke Faran och försäkringsfallet, Gleerup, Lund
1943
- Selmer, Knut Forsikringsrett, 2 uppl., Universitets-
forlaget, Oslo 1986
- Svensson, Ola Tolkning och bristande finhet. Några
kommentarer till NJA 1988 s. 408.
Avtalslagen 90 år, s. 461 ff., Stockholm
2005
- Walín, Gösta Lag om skuldebrev m.m., 1 uppl., PA
Norstedt & Söners förlag, Lund 1977

Wilhelmsson, Thomas Om styrning av försäkringsvillkor,
Juridiska föreningens i Finland
publikationsserie nr 43, Vammala 1977

Artiklar

- Bengtsson, Bertil 2005 års försäkringsavtalslag: mera om
omfattningsbestämmelser, Nordisk
försäkringstidskrift 3/2005, s. 308 ff.
- Bengtsson, Bertil Nyheter i 2005 års försäkringsavtalslag; en
översikt, Nordisk försäkringstidskrift 2/2005, s.
137 ff.
- Bernitz, Ulf Svensk standardavtalsrätt och EG-direktivet om
avtalsvillkor, Svensk Juristtidning 1995, s. 625
ff.
- Bull, Hans Jacob Skjulte handlingsklausuler, Nordisk
försäkringstidskrift 3/1999, s. 201 ff.
- Hellner, Jan Villkoren är dåligt anpassade till lagen,
Försäkringstidningen 2/1981, s. 4 f.
- Radetzki, Marcus Avtalsstolkning i nämnd och fastställande av
gällande rätt, Juridisk tidskrift 1996/97 nr 1, s.
108 ff.
- Strömbäck, Erland Något om den renoverade försäkringsavtals-
lagen, Juridisk tidskrift 2004/05 nr 2, s. 352 ff.
- Wilhelmsen, Trine-Lise Skjulte handlingsklausuler – forholdet mellom
beskrivelse av forsikringstilfellet og reglene om
opplysningsplikt, meldeplikt, meldefrist og
foreldelse, Nordisk försäkringstidskrift 3/1999, s.
246 ff.

Rättsfallsförteckning

NJA

NJA 2006 s. 53
NJÄ 2001 s. 750
NJÄ 1996 s. 727
NJÄ 1992 s. 428
NJÄ 1992 s. 403
NJÄ 1991 s. 319
NJÄ 1988 s. 408
NJÄ 1974 s. 616
NJÄ 1966 s. 313
NJÄ 1944 s. 21
NJÄ 1941 s. 683
NJÄ 1939 s. 286

Hovrättsfall

Icke publicerat hovrättsfall: Mål nr T 199-03
RH 1994:115

Nämndpraxis

ARN 2005-5301
ARN 2004-7343
ARN 2004-6910
ARN 2001-8055
ARN 2000-5999
ARN 2000-3757
ARN 96-0029
ARN 91/R1621
ARN 86/R5512
ARN 85/R5964
ARN 83/R6193
ARN 83/R2552

RFS 2002 B 1:13
RFS 2001 B 1:5
RFS 1999 B 1:46
RFS 1999 B 1:23
RFS 1998 B 1:52
RFS 1998 B 1:25
RFS 1998 B 1:15
RFS 1998 B 1:7

RFS 1989 B 1:25
RFS 1988 B 1:10
RFS 1987 B 1:66
RFS 1986 B 1:13

Rättspraxis Norge

NRt 1979 s. 554
NRt 1973 s. 737